

Το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Η τιτλοφορία του παρόντος κειμένου υπήρξε δύσκολη υπόθεση. Στην μακραίωνη διάρκεια της ελληνικής αυτοκρατορίας των Μέσων Χρόνων, δεν υπήρξε ένα μόνο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Από τα ήδη καταγεγραμμένα ιδρύματα, κανένα δεν ονομάζονταν Πανεπιστήμιο. Επίσης η ιστορία των Πανεπιστημίων ψάχνει τις ρίζες τους και στον ισλαμικό κόσμο κι έχει φθάσει μέχρι τις Ινδίες. Παρόλα αυτά υπάρχουν κάποιες σταθερές, στις οποίες μπορούμε να βασιστούμε. Η ανώτατη εκπαίδευση, ως παροχέας εξειδικευμένης και όχι στοιχειώδους παιδείας, παρέδιδε γνώσεις που αποκτήθηκαν τοπικά και όχι αλλού, παρέδιδε γνώσεις που συστηματοποιήθηκαν σε επιστήμες από τους Έλληνες. Ο τρόπος άλλαξε, κι ενώ στον αρχαίο κόσμο η ανώτατη παιδεία ήταν θέμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας, στον μεσαιωνικό έγινε κομμάτι της κρατικής πολιτικής. Η ιστορική έρευνα για τα ιδρύματα αυτά μπορεί να επικεντρώνεται σε κτίρια, μαθήματα, διδασκάλους, νόμους, αλλά η έννοια Πανεπιστήμιο συνολικά, αν ειπωθεί ως θεσμός, τότε συγκριτικά τα διδασκαλεία της Κωνσταντινούπολης είναι ότι πιο κοντά έχουμε σε Πανεπιστήμιο την εποχή εκείνη. Συνεπώς ο τίτλος της εργασίας εκφράζει μια πραγματικότητα.

- **Χριστιανισμός και Παιδεία**
- **Τα πρώτα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κωνσταντινούπολης**
- **Η περίοδος της Εικονομαχίας**
- **Η σχολή της Μαγναύρας**
- **Η Σχολή των Μαγγάνων - Επίλογος**

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΤΩΝ

ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Κεφάλαιο Α'

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ

Στις 2 Σεπτεμβρίου του 31 π.Χ. η ήττα των ναυτικών δυνάμεων του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, από τον στόλο του Οκταβιανού στην ναυμαχία του Άκτιου, σήμανε την ενσωμάτωση του τελευταίου ελληνιστικού βασιλείου, του Πτολεμαϊκού της Αιγύπτου, στην ρωμαϊκή οικουμενικότητα. Από τότε, όλος ο μεσογειακός ελληνιστικός χώρος βρέθηκε υπό ενιαία (παρα τους κατά καιρούς εμφύλιους) ρωμαϊκή διοίκηση. Στην ρωμαϊκή επικράτεια η ελληνική παιδεία κατείχε εξέχουσα θέση, σε σημείο που ο Μάρκος Τύλλιος Κικέρων (106 π.Χ.- 43 π.Χ.) αποκαλούσε εξοργισμένος τους Ρωμαίους «Γραικύλους» (Graeculus- Graeculi). Τελικά, ούτε ο ίδιος δεν μπόρεσε να ξεφύγει από τον όρο που ο ίδιος δημιούργησε, όταν τον κατηγόρησε ως «Γραικύλο» για την ελληνομάθειά του ο δήμαρχος Καλήνος. Την ίδια εποχή ο Κοϊντος Οράτιος Φλάκκος έγραψε το περίφημο «Graecia capta, ferum victorem cepit¹».

Λίγα χρόνια αργότερα η ιστορία διαμερίστηκε σε προ Χριστού και μετά Χριστόν εποχή με την ενανθρώπιση του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού και οι Απόστολοι εξήλθαν από την Παλαιστίνη μεταφέροντας το Ευαγγέλιο της αλήθειας και της σωτηρίας. Οι πρώτες εκκλησίες γεννήθηκαν στην ελληνορωμαϊκή επικράτεια. Αν εξαιρέσουμε τον Ιουδαϊσμό, δύο σημαντικά πνευματικά ρεύματα συνάντησε ο Χριστιανισμός την στιγμή της γέννησής

του. Τον Γνωστικισμό και τον Ελληνισμό. Δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο Γνωστικισμός, ως αυτόνομο πνευματικό ρεύμα. Δίνει την εντύπωση συγκρητιστικού παράσιτου της εποχής. Με δύο μόνο βασικές αρχές

α) την διαρχία στα όρια ενός ιεραρχικού πληρώματος και

β) την γνώση της ενιαίας συμπαντικής πραγματικότητας ως σωτηριολογική προϋπόθεση² (εξ ου και το όνομα), προσκολλούνταν στις διάφορες θρησκείες της εποχής, προσλάμβανε στοιχεία απ' αυτές και δημιουργούσε ημι-αυτόνομες σέκτες. Με αυτό τον τρόπο διάβρωσε κάθε αυτόνομο πνευματικό κίνημα, χωρίς το ίδιο να είναι. Το ίδιο έπραξε και με τον Χριστιανισμό. Η ανακάλυψη της βιβλιοθήκης του Ναγκ-Χαμαντί στην Αίγυπτο το 1945, και η πληθώρα των γνωστικών κειμένων που αυτή περιέχει, μας δείχνει τον ύπουλο τρόπο και το μέγεθος της πνευματικής διάβρωσης. Ήδη από την Αποστολική εποχή είχε εντοπιστεί ο κίνδυνος. Τόσο ο Απόστολος των Εθνών Παύλος³ όσο και ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος⁴, καταφέρονται στις επιστολές τους κατά των δοξασιών των Γνωστικών και νουθετούν τις εκκλησίες. Το ίδιο έπραξαν και οι μετέπειτα Πατέρες.

Ο Ελληνισμός ήταν ο μεγάλος πολιτισμός της τότε εποχής. Είχε υπερβεί τα εθνικά πλαίσια και είχε γίνει οικουμενικός. Η ίδια η κοσμοκράτειρα Ρώμη, αν δεν ήταν ελληνογενής, ήταν σίγουρα ελληνοπρεπέστατη. Ως πολιτισμός, λοιπόν, και όχι ως αυτόνομο εθνικό, πνευματικό κίνημα, ήταν πολύπλευρος, και η διάρκεια των αιώνων του είχε προσδώσει πλούτο και βάθος. Είναι, λοιπόν, λάθος (ή σκοπιμότητα), αν θέλουμε να εκτιμήσουμε την σχέση Ελληνισμού-Χριστιανισμού, να διαμελίζουμε την ολότητα αυτού του πολιτισμού, ν' απομονώνουμε κάποια από τις πλευρές του (συνήθως την αρχαία ελληνική ειδωλολατρεία), να μελετούμε τις σχέσεις της απομονωμένης πλευράς με τον Χριστιανισμό, και να γενικεύουμε στη συνέχεια τα συμπεράσματα. Εξ ορισμού ο Χριστιανισμός είναι αντίθετος προς οποιαδήποτε θρησκεία, όχι γιατί είναι εθνική, αλλά γιατί είναι δαιμονική. Πέραν, όμως της ειδωλολατρίας, ο Χριστιανισμός σεβάστηκε, όχι μόνο τον πρώτο πολιτισμό που συνάντησε, τον ελληνικό, αλλά και κάθε άλλο εθνικό ή ευρύτερο πολιτισμό, κουλτούρα, τρόπο ζωής. Κορυφαίο παράδειγμα το ιεραποστολικό έργο των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στις περιοχές των Σλάβων. Κακώς συγχέεται η πρακτική εκλατινισμού των υπό κατήχηση λαών στο υποτιθέμενο ιεραποστολικό έργο της "Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας", με την χριστιανική ιεραποστολική δράση. Εξάλλου, ο όρος «καθολική Εκκλησία» του Συμβόλου της πίστεως σημαίνει και αυτό, ότι δεν πρόκειται για κάποια εθνική Εκκλησία, αλλά τουναντίον για την Εκκλησία όλων των εθνών.

Ο ελληνορωμαϊκός κόσμος αποδέχθηκε άμεσα τον Χριστιανισμό, οδηγούμενος δυναμικά σε μια σταδιακή ολοκλήρωση. Τα ερωτήματα και οι αμφισβητήσεις που έθεσε ο φιλοσοφικός στοχασμός και διέδωσε η ελληνική παιδεία, απαντήθηκαν από τον Χριστιανισμό - και με άλλη διατύπωση η ελληνική φιλοσοφία βρήκε στον Χριστιανισμό τις απαντήσεις που έψαχνε. Ο Χριστιανισμός βρήκε στην ελληνική φιλοσοφία μια ακόρεστη δίψα για γνώση και την διαπότισε. Απάντησε στην ίδια γλώσσα, με την ίδια φρασεολογία, με την ίδια ορολογία, όπως τέθηκαν τα ερωτήματα. Το ίδιο και με την ελληνική τέχνη, η οποία βρήκε στον Χριστιανισμό το αιώνιο κάλλος, που έψαχνε ν' απεικονίσει. Ο δε Χριστιανισμός βρήκε στην ελληνική τέχνη έκφραση και συμβολισμό, για να παρουσιάσει αισθητικά την πνευματική ομορφιά του. Η συζήτηση για τις ρίζες της βυζαντινής τέχνης ενέχει σκοπιμότητες. Αυτό φαίνεται καθαρά την περίοδο της Εικονομαχίας, μια και αυτή θεωρείται, εκτός των άλλων, ως αντιπαράθεση του εικονιστικού ελληνισμού με τις ανεικονικές ανατολικές επιρροές. Στην αντιπαράθεση αυτή Ορθοδοξία και Ελληνισμός έδειξαν ότι συμπλέουν.

Και στην παιδεία; Παρά τα όσα και ποικίλα έχουν γραφεί για την σχέση του Χριστιανισμού με την ελληνική παιδεία, κάποια γεγονότα παραμένουν αναντίρρητα. Όλοι οι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας είχαν σπουδάσει σε ελληνικά σχολεία, εκτός ίσως από λίγους λατινόφωνους, και πολλοί από αυτούς είχαν λάβει ανώτατη εκπαίδευση. Πολλά στοιχεία για την παιδεία στο Βυζάντιο/Ρωμανία ανακαλύπτουμε στους βίους των αγίων της περιόδου, και αυτό μας δείχνει ότι λάμβαναν την κατώτατη και μέση (εγκύκλιο) εκπαίδευση. Ουδέποτε η Εκκλησία προσπάθησε να υποκαταστήσει την θύραθεν παιδεία με κάποια άλλη. Βέβαια, εκκλησιαστικές σχολές υπήρξαν όλων των βαθμίδων, αλλά και σ' αυτές διδάσκονταν παράλληλα με τα εκκλησιαστικά, και ελληνικά μαθήματα (π.χ. ρητορική, φιλοσοφία και απαραίτητα η τετρακτύς). Ακόμα και ο αρνητικότερος Paul Lemerle αναγκάζεται να το παραδεχθεί: «Αλλά αυτό που είναι αξιοσημείωτο και σημαντικό εδώ είναι ότι στην ελληνική Ανατολή ο θριαμβευτής χριστιανισμός δεν κατέληξε να δημιουργήσει και να επιβάλλει, απέναντι στην ειδωλολατρική σχολή, μια σχολή χριστιανική στην έμπνευσή και στα προγράμματά της⁵».

Οπωσδήποτε έλαβε κάποιες προφυλάξεις, κυρίως στον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται τα ειδωλολατρικά κείμενα. Ο Μέγας Βασίλειος στον παραινετικό του λόγο Προς τους Νέους διδάσκει τον ορθό τρόπο προσέγγισης της ελληνικής κληρονομιάς. Παραθέτουμε κάποια απόσπασματα.

«Εἰς δὴ τούτον (σ. σ. στον ἐν Χριστῷ βίον) ἀγούσι μὲν ἱεροὶ λόγοι, δι' ἀπορρήτων ἡμᾶς ἐκπαιδεύοντες. Ἔως γέ μὴν ὑπὸ τῆς ἡλικίας ἐπακούειν τοῦ βάθους τῆς διανοίας αὐτῶν οὐχ οἷον τε, ἐν ἐτέροις οὐ πάντῃ διεστηκόσιν, ὡσπερ ἐν σκιάῃς τισὶ καὶ κατόπτροις, τῆς ψυχῆς ὁμματι τεως προγυμναζόμεθα, τοὺς ἐν τοῖς τακτικοῖς τὰς μελέτας ποιούμενους μιμούμενοι, οἱ γέ ἐν χειρονομίαις καὶ ορχήσεσι τὴν ἐμπειρίαν κτησάμενοι, ἐπὶ τῶν ἀγῶνων τοὺς ἐκ τῆς παιδείας ἀπολαύουσι κέρδους.»

«..., καὶ ποιηταῖς καὶ λογοποιοῖς καὶ ῥήτορσι καὶ πασὶν ἀνθρώποις ὁμιλητέον, ὅθεν ἀν μέλλῃ πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλεια ὠφέλειά τις ἐσέσθαι.»

«..., τὸν αὐτὸν δὴ καὶ ἡμεῖς τρόπον, εἰ μέλλοι ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἀπαντὰ τὸν χρόνον ἢ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἐξῶ δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τῆνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων· καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὁρᾶν ἐθισθέντες, οὕτως αὐτῷ προσβαλούμεν τῷ φωτὶ τὰς ὀψεις. Εἰ μὲν οὖν ἐστὶ τις οἰκειότης πρὸς ἀλλήλους τοῖς λόγοις, πρῶτον ἀν ἡμῖν αὐτῶν ἢ γνῶσις γένοιτο· εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ τὸ γέ παράλληλα θέντας καταμαθεῖν τὸ διάφορον, οὐ μικρὸν εἰς βεβαίωσιν τοῦ βελτίονος.»

Καὶ φέρνει ὡς παράδειγμα τὸν Μωϋσῆ:

«Λέγεται τοίνυν καὶ Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ πάνυ, οὐ μέγιστον ἐστὶν ἐπὶ σοφία παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὄνομα, τοῖς Αἰγυπτίων μαθήμασι ἐγγυμνασάμενος τὴν διάνοιαν, οὕτω προσελθεῖν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὄντος.»

Παρακάτω ἐξηγεῖ πῶς πρέπει νὰ ἐπιλέγουν ἐκ τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων τὰ καλύτερα στοιχεῖα, καὶ φέρνει τὸ γνωστὸ παράδειγμα τῆς μέλισσας:

«Κατὰ πάσαν δὴ οὖν τῶν μελιττῶν τὴν εἰκόνα, τῶν λόγων ὑμῖν μεθεκτέον. Ἐκεῖναι τε γὰρ οὔτε ἀπᾶσι τοῖς ἀνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἱς ἀν ἐπιπτώσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβούσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφήκαν. Ἡμεῖς τε, ἢν σωφρονώμεν, ὅσον οἰκείον ἡμῖν καὶ συγγενές τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον.»

«Εὐθύς οὖν ἐξαρχῆς ἐπισκοπεῖν ἕκαστον τῶν μαθημάτων, καὶ συναρμόζειν τῷ τέλει προσήκε, κατὰ τὴν δωρικὴν παροιμίαν, τὸν λίθον ποτὶ τὸν σπάρτον ἀγοντας.»

Στὴ συνέχεια δείχνει μὲ παραδείγματα, παρμένα ἀπὸ ὅλη τὴν γκάμα τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας, τί ἐννοεῖ. Μας ἐντυπωσιάζει ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῶν γνῶσεων ποὺ εἶχε ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν συγγραμμάτων καὶ κατὰ λαβαίνουμε πόσο ἀδίκες καὶ ψευδεῖς εἶναι οἱ κατηγορίες ποὺ ἐκτο-

ξεύουν ειδωλολάτρες, του τότε και του τώρα. Και τελειώνουμε την παράθεση αποσπασμάτων με αυτό:

«Τους μεν ουν των λόγων, οι τας των καλών έχουσιν υποθήκας, ούτως αποδεχώμεθα. Επειδή δε και πράξεις σπουδαίαι των παλαιών ανδρών ή μνήμης ακολουθία προς ημάς διασώζονται, ή ποιητών ή συγγραφέων φυλαττόμεναι λόγοις, μηδέ της εντεύθεν ωφελείας απολειπώμεθα⁶.»

Ίσως έγινε παράθεση περισσότερων αποσπασμάτων απ' όσα χρειάζονταν, αλλά έτσι αποφεύγεται η μεταφορά απόψεων του τάδε ή του δείνα γνωστού επιστήμονα επί του θέματος. Οι λόγοι του Μεγάλου Βασιλείου είναι απλοί και ξεκάθαροι. Πάνω από όλα είναι ενδεικτικοί της στάσης του Χριστιανισμού απέναντι στην ελληνική παιδεία. Και όχι μόνον οι λόγοι του αλλά και η δική του στάση επί του θέματος, που μας την περιγράφει ο αδελφός του Άγιος Γρηγόριος Νύσσης.

«Τον παιδευθέντα μεν κατά Μωϋσέα πάση σοφία των έξωθεν λόγων, τοις δε ιεροίς γράμμασιν εκ βρέφους και μέχρι της τελειώσεως συντραφέντα και συναξηθέντα και συνακμάσαντα' όθεν διδάσκων πάντα άνθρωπον εν πάση σοφία τη θεία τε και τη έξωθεν, οίον τις αριστεύς περιδέξιος δι' εκατέρας παιδεύσεως τοις αντιτεταγμένοις εαυτόν ανθοπλίζων, υπεραίρει δι' αμφοτέρων τους προσπαλαίοντας, υπερέχων εν εκατέρω τους εν θατέρω τινά κατά της αληθείας ισχύν έχειν νομίζοντας, τους μεν εκ της αιρέσεως τας Γραφάς προβαλλομένους, ταις Γραφίς ανατρέπων, Έλληνας δε δια της ίδιας αυτών συμποδίζων παιδεύσεως⁷.»

Οι πρώτοι, όμως που έδωσαν πολεμικό τόνο στις σχέσεις ελληνικής παιδείας και Χριστιανισμού ήταν οι ειδωλολάτρες. Πρέπει να επισημανθούν κάποια πράγματα. Με το διάταγμα του Καρακάλα το 212 μ.Χ. απόδόθηκε η ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Αυτό ήταν το τρίτο και τελευταίο στοιχείο που απέμενε, και με την σύνθεση Χριστιανισμού και ελληνικής παιδείας γεννήθηκε η Ρωμηοσύνη. Ο επόμενος σταθμός, αναπόφευκτος θα λέγαμε, όπως μελετάμε σήμερα την τότε εποχή, ήταν η μετατόπιση του κέντρου βάρους της αυτοκρατορίας ανατολικά, η μεταφορά της πρωτεύουσας του κράτους στην αρχαία αποικία των Μεγαρέων, το Βυζάντιο. Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης σηματοδοτούσε την άνοδο της Ρωμηοσύνης στο προσκήνιο της Ιστορίας. Με την άνοδο αυτή είχαμε από την μια πλευρά την πτώση της παλαιοπολιτικής άρχουσας τάξης της Ρώμης. Από την άλλη είχαμε ανάλογο αντίκτυπο στην ανατολική επικράτεια, κυρίως ψυχολογικό, στους ειδωλολάτρες. Η άνοδος των Ορθόδοξων υπηκόων της αυτοκρατορίας δυσaráεστησε τα υπολείμματα των ειδωλολατρών, οι οποίοι από θέση πολιτι-

κής ισχύος τους κατεδίωκαν μέχρι τότε, ενώ τώρα τέθηκαν στο πολιτικό και ιστορικό περιθώριο. Η μέχρι τότε κραταιά ειδωλολατρία, έμεινε απλώς διαχειριστής του ονόματος Έλληνες. Και πάλι γίνεται επίκληση της άποψης του P. Lemerle: «Για την ειδωλολατρία (και όχι μόνο γι' αυτήν), στην Ανατολή του 4^{ου} αιώνα, ο ελληνισμός αντιστοιχούσε με την ορθοδοξία, και αίρεση ήταν ο πολιτικός εκρωμαϊσμός που εγκαινίασε ο Μέγας Κωνσταντίνος με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης και με όλες τις επιπτώσεις της⁸». Καταλαβαίνουμε την χρήση της αντιστοιχίας ορθοδοξίας-αίρεσης από τον P. Lemerle, για να καταστήσει πιο κατανοητό το σχήμα του, χωρίς απαραίτητα να συμφωνούμε. Δύο από τους σημαντικότερους ειδωλο-λάτρες διδασκάλους της εποχής, ο Λιβάνιος και ο Θεμίστιος, εκφράζουν τις δύο τάσεις, στους κόλπους της ειδωλολατρίας. Ο Λιβάνιος αντιτίθεται στις εξελίξεις, διαμένει λίγα χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, αλλά το κλίμα εκεί δεν είναι της αρεσκείας του και στο τέλος την εγκαταλείπει. Αντίθετα ο Θεμίστιος συνεργάζεται στενά με τον Κωνσταντίνο Β' (337-361), δείχνοντας προσαρμοστικότητα στην νέα πραγματικότητα.

Όμως, το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα απροσάρμοστου ειδωλολάτρη, είναι ο Ιουλιανός ο Παραβάτης. Αυτός έδωσε το σύνθημα της αντιπαραθέσης, θέλοντας να καταστήσει την ελληνική παιδεία, υπόθεση λίγων συντηρητικών και οπισθοδρομικών ειδωλολατρών, γεγονός αντίθετο στην ανθρωπιστική φύση της ελληνικής παιδείας. Στην επιστολή 61 της εκδόσεως των I. Bidez- F. Cumont γράφει: «Έως μεν ουν τούτου πολλά ην τα αίτια του μη φοιτάν εις τα ιερά, και ο πανταχόθεν επικρεμάμενος φόβος εδίδου συγγνώμην αποκρύπτεσθαι τας αληθεστάτας υπέρ των εών δόξας· επειδή δε ημίν οι θεοί την ελευθερίαν έδοσαν, άτοπον είναι μοι φαίνεται διδάσκειν εκείνα τους ανθρώπους, όσα μη νομίζουσιν ευ έχειν. Αλλ' ει μεν οίονται σοφούς ων εισιν εξηγηταί και ων ώσπερ προφήται κάθηνται, ζηλούτωσαν αυτών πρώτον την εις τους θεούς ευσέβειαν· ει δε εις τους τιμιωτάτους υπολαμβάνουσι πεπλανήσθαι, βαδιζόντων εις τας των Γαλιλαίων εκκλησίας, εξηγησόμενοι Ματθαίον και Λουκάν..⁹». Απαγόρευσε, λοιπόν, την διδασκαλία στους Χριστιανούς δασκάλους: «Τοις μεν καθηγεμόσι και διδασκάλοις ουτωσί κοινός κείται νόμος· ο βουλόμενος δε των νέων φοιτάν ουκ αποκέκλεισται», δηλ. επέτρεπε στους Χριστιανούς μαθητές να παρακολουθούν τα μαθήματα, ως «αγνοούντας», διότι «και γαρ, οίμαι, διδάσκειν, αλλ' ουχί κολάζειν χρη τους ανοήτους».

Το γεγονός κατέγραψαν στην εκκλησιαστική τους ιστορία οι Σωκράτης, Σωζομενός και Θεοδώρητος. Ο Σωκράτης έγραψε: «Νόμω εκέλευε (ο Ιουλιανός), Χριστιανούς παιδεύσεως μη μετέχειν. Ίνα μη, φησίν, ακονώ-

μενοι την γλώτταν, ετοιμώς προς τους διαλεκτικούς των Ελλήνων απαντώ-
σιν»(III,12). Και παρακάτω: «Ο μέντοι του βασιλέως νόμος, ος τους Χριστιανούς
Ελληνικής παιδείας μετέχειν εκώλυε, τους Απολιναρίους, ων και πρό-
τερον εμνημονεύσαμεν, φανερώτερους απέδειξεν» (III, 16). Στην συνέχεια
αναφέρει την προσπάθεια των δύο Απολιναρίων να δημιουργήσουν χριστι-
ανικά κείμενα προς διδασκαλία: «Ο μεν γαρ ευθύς γραμματικός άτε, την
τέχνην γραμματικήν Χριστιανικώ τύπω συνέταπτε· τα τε Μωϋσέως Βιβλία,
διά του ηρωικού εξαμέτρου μετέβαλε· και όσα κατά την Παλαιάν Διαθήκην
εν ιστορίας τύπω συγγέγραπται, και τούτο μεν τω δακτυλικώ μέτρω συνέ-
ταπτε, τούτο δε, και τω της τραγωδίας τύπω δραματικώς εξειργάζετο». «Ο
δε νεώτερος Απολινάριος ευ προς το λέγειν παρασκευασμένος, τα Ευαγγέ-
λια, και τα αποστολικά δόγματα, εν τύπω διαλόγων εξέθετο, καθ' α και ο
Πλάτων παρ' Έλλησιν». Ως ένα τέτοιο εκπαιδευτικό εγχειρίδιο αναγνωρίζει
ο Κίμων Πλακογιαννάκης το θεατρικό «Χριστός Πάσχων». Το συνδέει με
την εν λόγω εποχή, χωρίς να καταλήγει στην πατρότητα του κειμένου, το
οποίο άλλοι αποδίδουν στον Άγιο Γρηγόριο Ναζιανζηνό, άλλοι σε κάποιον
από τους παραπάνω Απολινάριους, άλλοι το θεωρούν μεταγενέστερο¹⁰.

Όπως και να έχει το ζήτημα, η πρόβλεψη του Μεγάλου Αθανασίου
«Υποσταλώμεν μικρόν, ω φίλοι· νεφύδριον γαρ εστι, και παρέρχεται» κατέ-
στησε αυτές τις προσπάθειες, μάταιες και ανούσιες. Στην απόπειρα των
ειδωλολατρών να οικειοποιηθούν την ελληνική παιδεία απάντησε ο Χριστι-
ανισμός με τρόπο στηλιτευτικό, δια στόματος του Αγίου Γρηγορίου του
Θεολόγου:

«Πρώτον μεν, ότι κακούργως την προσηγορίαν μετέθηκεν επί το
δοκούν ώσπερ της θρησκείας όντα τον Έλληνα λόγον, αλλ' ου της γλώσσης·
και διά τούτο, ως αλλοτρίου καλού φώρας, των λόγων ημάς απήλασεν ώ-
σπερ αν και τεχνών είρξεν ημάς, όσαι παρ' Έλλησιν εύρηται, και τούτο
διαφέρειν αυτώ διά την ομωνυμίαν ενόμισεν· έπειτα, ότι λανθάνειν ημάς
υπέλαβεν, ουκ αγαθού τινος των πρώτων αποστερήσειν μέλλων, οι γε και
σφόδρα τούτους περιφρονούμεν τους λόγους· αλλά τους ελέγχους της
ασεβείας φοβούμενος, ώσπερ εν τη κομψεία της λέξεως την ισχύν έχοντας,
αλλ' ουκ εν τη γνώσει της αληθείας και τοις ενθυμήμασιν, ων επισχείν ημάς
αδυνατώτερον ή τον Θεόν ομολογείν γλώσσαν έχοντας· επει και τούτο
μετά των άλλων ιερουργούμεν τον λόγον, ώσπερ τα σώματα, ηνίκα αν και
τούτοις αγωνίζεσθαι δέη περί της αληθείας· ώστε ο τούτο προστάξας
Αττικίζειν μεν εκώλυσε, το δε αληθεύειν ουκ έπαυσε·» (§5)

«Αλλ' ανακτέον μοι πάλιν τον λόγον επί τους λόγους· ου γαρ φέρω
μοι τούτο πολλάκις ανακυκλείν, και πειρατέον συνηγορήσαι τούτοις εις

δύναμιν' πολλών γαρ και δεινών όντων, εφ' ων εκείνος μισείσθαι δίκαιος, ουκ έστιν ο τι μάλλον ή τούτο παρανομήσας φαίνεται. Και μοι συναγανακτείτω πας όστις λόγοις χαίρων, και τη μοίρα ταύτη προσκείμενος, ων είναι και αυτός ουκ αρνήσομαι. Τα μεν γαρ άλλα παρήκα τοις βουλομένοις, πλούτον, ευγένειαν, ευκλειαν, δυναστείαν, ά της κάτω περιφοράς εστι και ονειρώδους τέρψεως' του λόγου δε περιέχομαι μόνου' και ου μέμφομαι χερσαίοις τε πόνοις και θαλασσίοις, οι τούτους μοι συνεπόρισαν. Εμοί γουν είη, και όστις εμοί φίλος, το των λόγων κράτος' ό πρώτον μετά το πρώτον ησπασάμην τε και ασπάζομαι, τα θεία λέγω, και τας έξω των ορωμένων ελπίδας. Όστε ει το οικείον πιέζει παν, κατά Πίνδαρον, αναγκαίος ο περι τούτων έμοιγε λόγος και μάλιστα δίκαιον, ως ουκ οιδ' ει τι των άλλων, λόγω την υπερ λόγων χάριν αποδιδόναι τοις λόγοις» (§100)

Με θαυμάσιο τρόπο μας εξομολογείται ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος την αγάπη του για την μάθηση. Και αξίζει να σημειώσουμε, ότι ενώ όλα τα άλλα, πλούτο, ευγένεια, εύκλεια, δυναστεία, τα θεωρεί ως εφήμερα και μηδαμινά - της κάτω περιφοράς και ονειρώδους τέρψεως- ζητούσε την μάθηση και γι' αυτήν κοπίασε. Την αγάπη αυτή οι ομοιοπαθείς μπορούν να καταλάβουν. Και θεωρεί καθήκον του, να μιλήσει υπέρ της μάθησης και κατά του διατάγματος του Ιουλιανού, ως ελάχιστη αντιπροσφορά, σε όσα αυτή του πρόσφερε, «λόγω την υπέρ λόγων χάριν αποδιδόναι τοις λόγοις». Εξαιρετικό.

«Πόθεν ουν επήλθε σοι τούτο, ω κουφότατε πάντων και απληστότατε, το λόγων αποστερήσαι Χριστιανούς; Τούτο γαρ ου των απειλουμένων ην, αλλά των ήδη νενομοθετημένων. Πόθεν, κακ τίνος αιτίας; Τις Ερμής σοι λόγιος, ως αν αυτός είποις, τουτ' επί νουν ήγαγε; Τίνες Τελχίνες πονηροί, και βάσκανοι δαίμονες; Ει βούλει, και τούτου την αιτίαν ημείς παραστήσομεν. Έδει γαρ σε πολλοίς εγχειρούντα και παρανόμοις κακοίς, εις τούτο υπαχθήναι τελευτώντα, και σαυτώ προδήλως περιπεσείν' ινα ως μάλιστα φρονείν ώου δειν, τούτω μάλιστα λάθης ενασχημονών, και αλογίαν κατακρινόμενος. Αποκρίνομαι γαρ' τι σοι το δόγμα βούλεται; Και τις ο λόγος της περί λόγους καινοτομίας; Καν τι δίκαιον δόξης λέγειν, ανιασόμεθα μεν, ου μεμψόμεθα δε' και γαρ ώσπερ συν λόγω νικάν, ούτω και νικάσθαι καλώς μεμαθήκαμεν¹¹». (§101)

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος έχει καταπλήξει με τον θεολογικό του λόγο, και ενώ έχει να επιδείξει και ποιητικό έργο, αυτό δεν έχει γίνει ευρύτερα γνωστό. Εδώ, όμως, δίνει δείγματα ποιητικού λόγου σε πεζό κείμενο, τόσο στην γλώσσα, όσο και στα νοήματα. Αν φιλολογικά προσπαθούσαμε να δούμε αυτές της παραγράφους και μιλούσαμε για ρητορικά

σχήματα, μάλλον θα αδικούσαμε το κείμενο. Δεν δείχνει μόνο δύναμη, που ούτως ή άλλως υπάρχει στον ρητορικό λόγο, αλλά και ομορφιά και πλέξη νοημάτων. Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, γιατί τέτοιοι λόγοι δεν διαβάζονταν, δεν εκφωνούνταν, αλλά απαγγέλλονταν τον καιρό εκείνο.

«Ημέτεροι, φησίν, οι λόγοι, και το Ελληνίζεις, ων και το σέβειν θεούσ' υμών δε η αλογία και η αγροικία' και ουδέν υπέρ το «Πίστευσον» της υμέτερας εστί σοφίας. Ουκ αν μεν, οίμαι, τούτου καταγελάσαιεν οι παρ' υμίν τα Πυθαγόρου φιλοσοφούντες, ος το, Αυτός έφα, το πρώτον και μέγιστον εστι των δογμάτων, και των Χρυσών επών, ειτ' ουν μολιβών αιρετώτερον». (§102).

Στην επόμενη παράγραφο θέτει το δίλλημα, που προκύπτει από τους ισχυρισμούς του Ιουλιανού και των ομοθρήσκων του «ή γαρ της θρησκείας είναι τούτο φήσεις, ή του έθνους δηλαδή, και των πρώτων ευρισκομένων της διαλέκτου την δύναμιν». Και αφού δείχνει ότι δεν είναι της ειδωλολατρικής θρησκείας κτήμα η ελληνική σκέψη και παιδεία, αλλά πατρική κληρονομιά του έθνους, ξεκαθαρίζει την σύγχυση που προκλήθηκε στη σκέψη των ειδωλολατρών από την συνωνυμία. Πόσο επίκαιρη φαίνεται σήμερα τούτη η απάντηση ο Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, με τα φαινόμενα νέο-ειδωλολατρίας να προσπαθούν να προκαλέσουν την ίδια ακριβώς σύγχυση με τότε, που χρησιμοποιούν την ίδια αναχρονιστική επιχειρηματολογία του Ιουλιανού, την ίδια αφελή επιχειρηματολογία, σε μια προσπάθεια να οικειοποιηθούν και να μονοπωλήσουν, όχι μόνο ιστορία, σκέψη, παιδεία, αλλά και εθνική συνείδηση και ονόματα. Αλλά και τι ωραία ανακάλυψη κάνουμε σ' αυτό το κείμενο! Βλέπουμε ότι και στο Βυζάντιο/Ρωμανία υπήρχε έθνος, και αυτοί που ισχυρίζονται ότι δεν υπήρχε εθνική συνείδηση, σφάλλουν. Όχι μόνο υπήρχε, αλλά ήξερε και να διατηρεί την εθνική κληρονομιά της, και μάλιστα μέσα από την Ορθοδοξία και να την προφυλάσσει από επιβουλές. Και συνεχίζει:

«Σον το Ελληνίζεις; Ειπέ μοι' τι δε; Ου Φοινίκων τα γράμματα; Ως δε τινες, Αιγυπτίων; Ή των έτι τούτων σοφωτέρων Εβραίων; Οι και πλαξί θεοχαράκτοις εγγραφήναι τον νόμον παρά Θεού πιστεύουσι; Σον το Αττικίζεις; Το πεττεύειν δε και αριθμείν, και λογίζεσθαι δακτύλοις, μέτρα τε και σταθμά, και έτι προ τούτων τακτικά και πολεμικά, τίνος; Ουκ Ευβοέων; Είπερ Ευβοεύς ο Παλαμήδης, ο πολλών ευρέτης, και διά τούτο επίφθονος, και μέντοι και δίκας της σοφίας απαιτηθείς, και κατακριθείς τοις επί Ιλίου στρατεύσασι; Τι ουν; Αν Αιγύπτιοι, και Φοίνικες, Εβραίοι τε, ος ημείς συγχρώμεθα προς την ημετέραν παιδείυσιν, τι δ' αν οι την νήσον έχοντες Εύβοιαν μεταποιούνται τούτων ως αυτοίς διαφερόντων, κατά τας σας

υποθέσεις, τι δράσομεν; Ἡ τι δικαιολογησόμεθα προς αυτούς, τοις οικείοις εαλωκότες νόμοις¹²;». (§107).

Ο ποιμενικός αυλός της θεολογίας του Αγίου Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, εσίγησε των αιρέσεων τας σάλπιγγας τότε, αλλά και σήμερα είναι επίκαιρος. Δίνει κατάλληλες απαντήσεις σε σύγχρονους εθνικιστές τηλεαστέρες, οι οποίοι θέλουν να βλέπουν περιούσιους λαούς και πανεθνικισμούς. Αυτά, όμως καταρρέουν εύκολα, όταν μελετούνται οι αλληλεπιδράσεις των πολιτισμών, ειδικά της μεσογειακής γειτονιάς. Διαπιστώνουμε για άλλη μια φορά ότι παρθενογενέσεις πολιτισμικές δεν υπάρχουν, αλλά κάθε λαός έχει προσφέρει κάτι στο παγκόσμιο γίγνεσθαι, άλλος λίγα, άλλος πολλά, και καθένας έχει δανειστεί στοιχεία από κάποιον άλλο. Οι αλληλεπιδράσεις αυτές άλλοτε ειρηνικές άλλοτε όχι, αποδεικνύουν ότι πολιτιστικά στεγανά δεν υπάρχουν. Βέβαια, υπάρχουν διαδικασίες επιλογής, όπως υπάρχουν και διαφωνίες και αντιστάσεις. Αλλά σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να γίνει λόγος για συγκρούσεις πολιτισμών, ως φάση νομοτελειακής διαδικασίας. Τις συγκρούσεις αυτές μόνο ως επιβεβλημένες νοούνται και συνδεδεμένες με σκοπιμότητες, τις περισσότερες φορές πολιτικές.

Άκρως ενδιαφέρον και επίκαιρο το κείμενο του Αγίου του Γρηγορίου του Θεολόγου από τα λίγα που παρατέθηκαν φάνηκε καθαρά η θέση του Χριστιανισμού έναντι της ελληνικής παιδείας. Στην μελέτη της ιστορίας, αναγκαστικά προκύπτουν και υποθετικά ερωτήματα, ως μέρος της διεργασίας για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Και ενώ στην δικανική πρακτική κάτι τέτοιο είναι αδιανόητο και απορριπτέο στην ιστορική είναι ευχάριστος πειρασμός. Ένα υποθετικό ερώτημα, που προκύπτει από την παραπάνω εξέταση είναι το εξής: Τι θα γινόταν αν ο Χριστιανισμός κρατούσε αρνητική στάση απέναντι στην αρχαία ελληνική σκέψη, παιδεία, γραμματεία; Τι θα γινόταν αν οι Χριστιανοί της αυτοκρατορίας, αν οι Ρωμηοί απέρριπταν την αρχαία κληρονομιά τους; Αν δεν εκπαιδεύονταν, αν δεν μελετούσαν τα κείμενα, δεν τα αντέγραφαν; Αν, όπως ισχυρίζονταν μερικοί, ανθρωπισμό στο Βυζάντιο/Ρωμανία είχαμε μόνο στις περιπτώσεις που μας διασώζεται ένα σπάραγμα κάποιου πλατωνικού ή άλλου διαλόγου ή σχολίου; Την απάντηση μπορούμε να την βρούμε στις σπηλιές του Ουαντί Κουμράν, της Μασάντα, του Ναγκ-Χαμαντί. Θα ψάχναμε για Αριστοτέλη και Πλάτωνα μέσα σε σφραγισμένα πυθάρια, σε κατακόμβες και σε ερείπια. Και φυσικά κανένας λόγος για τους ελλάσονες. Αντ' αυτού τα αρχαία συγγράμματα αναπαύθηκαν σε δημόσιες και εκκλησιαστικές βιβλιοθήκες, μελετήθηκαν, σχολιάστηκαν, αντιγράφηκαν. Μετείχαν σε αντιπαράθεσεις, χάρισαν τι-

τλους, δημιούργησαν σχολές σκέψεις. Όλα αυτά στην Ανατολή, μέχρι την στιγμή που τα ληλάτησαν οι Φραγκοφονιάδες των Φραγκοφοριών και τα μετέφεραν στην Δύση. Αλλά κι εκεί έπαιξαν τον σημαντικό τους ρόλο.

Οι παιδεία στο Βυζάντιο/Ρωμανία ήταν καθ' όλη την διάρκεια της σημαντικής ζωής του ανθρωπιστική. Δεν περιορίζονταν σε κάποιες συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, δεν επικεντρώνονταν ούτε αφορούσε συγκεκριμένα πρόσωπα. Αν κάποιος πλανήθηκαν και από την μελέτη τους οδηγήθηκαν πίσω σε ειδωλολατρικές συνήθειες (βλέπε Πλήθων), αυτό δεν σημαίνει ότι είχαν και αποκλειστικά δικαιώματα να χειρίζονται κατά τις επιθυμίες τους την ελληνική κληρονομιά. Κι αν δεν είχαν τότε που η μελέτη τους ήταν υπόθεση του ρωμαϊκού και εν μέρει του αραβικού κόσμου, πολύ περισσότερο δεν έχουν τώρα οι λεγόμενοι νεοπαγανιστές, σε μια εποχή που η αρχαία ελληνική γραμματεία έχει γίνει παγκόσμια κληρονομιά. Με αυτές τις εισαγωγικές σημειώσεις ας περάσουμε και στο θέμα της ανώτατης εκπαίδευσης στην Κωνσταντινούπολη.

Παραπομπές

1. Q. Horati Flaci, Ep. II. 1. 156.
 2. Ν. Ματσούκα, Ιστορία της βυζαντινής φιλοσοφίας, Θεσσαλονίκη 2001 (β' ανατυπ.), σελ. 61.
 3. Α' Τιμ. 4, 3-5.
 4. Κατά Ιωάννη 1, 14, Α' Ιωάν. 4, 2-3, Αποκ. 2,6, Αποκ. 2,14-15.
 5. Ρ. Lemerle, Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός, σημειώσεις για την παιδεία και την εκπαίδευση στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10^ο αι. (μετ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου), Αθήνα ³2001, σελ.49.
 6. «Εις την ζωήν αυτήν λοιπόν οδηγούν αι αγίαι Γραφαί, με το να μας παιδαγωγούν με απορρήτους αληθείας. Όσον όμως χρόνον δεν είναι δυνατόν, εξαιτίας της ηλικίας, να καταλαβαίνωμεν το βαθύτερον νό-ημά τους, προγυμναζόμεθα με τα μάτια της ψυχής ωςάν εις κάποιας σκιάς και καθρέπτας, εις άλλα πράγματα που δεν διαφέρουν καθ' ολοκληρίαν με το να μιμούμεθα αυτούς που ασκούνται εις τα στρατιωτικά πράγματα. Αυτοί βέβαια αφού εξασκηθούν εις τας χειρονομίας και τας κινήσεις των ποδών, καρπούνται την ωφέλειαν από την άσκησιν κατά τον καιρόν των αγώνων.».
- «Και να συναναστρεφόμεθα με ποιητάς και λογογράφους και ρήτορας και με όλους τους ανθρώπους, από τους οποίους πρόκειται να προέλθῃ κάποια ωφέλεια δια την επιμέλειαν της ψυχής.».

«... κατά τον ίδιο λοιπόν και ημείς τρόπον, εάν πρόκειται να παρ-
ραμείνει αναφαίρετος εις ημάς η δόξα δια το καλόν, αφού προπαρα-
σκευασθούμεν με αυτούς εδώ τους εξωτερικούς διδασκάλους, τότε θα γί-
νωμεν ακροαταί των ιερών και απορρήτων μαθημάτων. Κατά κάποιον τρό-
πον αφού συνηθίσωμεν να βλέπωμεν τον ήλιον μέσα εις το νερόν, έτσι το-
τε θα ρίψωμεν τα βλέμματά μας εις αυτό το ίδιο το φως. Εάν λοιπόν υπάρ-
χη κάποια συγγένεια μεταξύ των δύο διδασκαλιών, η γνώσις αυτών ημπο-
ρεί να γίνη ωφέλιμος εις ημάς. Εάν όχι, τότε το να γνωρίσωμεν την δια-
φοράν, αφού τας συγκρίνωμεν, δεν είναι μικρόν πράγμα εις το να βε-
βαιωθούμεν ποία είναι η καλυτέρα.».

«Λέγεται λοιπόν ότι και εκείνος ο μεγάλος Μωύσης, το όνομα του
οποίου είναι το πιο μεγαλύτερον μεταξύ όλων των ανθρώπων δια την σο-
φίαν, αφού εγύμνασε την διάνοιάν του με τα μαθήματα των Αιγυπτίων,
τότε προσήλθεν εις την θεωρίαν του Θεού».

«Σύμφωνα λοιπόν με όλην την εικόνα των μελισσών πρέπει να χρη-
σιμοποιήτε τα βιβλία. Διότι και εκείναι ούτε πηγαίνουν ομοίως εις όλα τα
λουλούδια, ούτε πάλιν προσπαθούν να τα κουβαλήσουν ολόκληρα αυτά,
εις τα οποία πετούν, αλλά αφού πάρουν από αυτά όσον είναι κατάλληλον
εις την εργασίαν, το υπόλοιπον το αφήνουν και φεύγουν. Και ημείς εάν εί-
μεθα σώφρονες, αφού αποκομίσωμεν απ' αυτά όσον μας είναι οικείον και
συγγενεύει προς την αλήθειαν τα υπόλοιπα θα τα παρατρέξωμεν.»

«Ευθύς λοιπόν εξαρχής πρέπει να εξετάζωμεν το καθένα από τα μα-
θήματα και να το προσαρμόζωμεν προς τον σκοπόν, φέροντες, σύμφωνα
με την δωρικήν παροιμίαν, την πέτραν προς το αλφάδι.» «Έτσι λοιπόν ας
αποδεχώμεθα αυτούς από τους λόγους που περιέχουν τας συμβουλάς δια
τα καλά. Επειδή όμως και κατορθώματα σπουδαία των παλαιών ανδρών
διασώζονται ως ημάς, με το να φυλάσσωνται ή εις την παράδοσιν της μνή-
μης ή εις τα έργα των ποιητών ή των συγγραφέων, ας μην παραλείψωμεν
να ωφεληθώμεν και απ' εδώ.».

Βασιλείου Καισαρείας του Μεγάλου, Προς τους Νέους όπως αν εξ ελ-
ληνικών ωφέλοιτο λόγων, στον 7^ο τομ. των έργων του της σειράς Πατε-
ρικές Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Βασι-
λίου Ψευτόγκα, Θεσ/νίκη 1973, σελ. 316-359.

7. «αυτόν που παιδεύτηκε βέβαια, όπως ο Μωϋσής, με κάθε εξωτ-
ερική σοφία, ενώ με τα ιερά γράμματα από βρέφος που ήταν ως το τέ-λος
του αναστράφηκε με αυτά και μεγάλωσε και έφτασε στην ακμή του. Γι'
αυτό διδάσκοντας κάθε άνθρωπο με όλη την εξωτερική και την εσωτερική
(σ.σ. θεία) σοφία, σαν ένας πρωταθλητής επιδεξιότητος εξοπλίζοντας τον

εαυτό του με τη διπλή αυτή μόρφωση εναντίον των αντιθέτων, υπερφαιλαγγίζει και με τις δύο τους αντιπάλους του, υπερέχοντας και στις δύο από όσους νόμιζαν πως είχαν κάποια δύναμη κατά της αληθείας· τους αιρετικούς που πρόβαλλαν τη Γραφή τους ανέτρεπε με τις Γραφές, στους Έλληνες προκαλούσε σύγχυση με την ίδια τους την παιδεία.» Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, Επιτάφιος λόγος εις τον ίδιον αδελφόν Μέγαν Βασίλειον, στην σειρά Αγίου Γρηγορίου Νύσσης Έργα, των πατερικών εκδόσεων Γρηγόριος ο Παλαμάς, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Ιγνάτιος Σακαλής, Θεσσαλονίκη 1991, τ.11 σελ.270-319.

8. P. Lemerle, Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός..., σελ.55.

9. Flavii Claudii Iuliani, Epistulae, leges, poemata, fragmenta, varia, εκδ. I. Bidez- F. Cumont, Paris 1922.

10. Κ. Πλακογιαννάκη, Δημόσιος και ιδιωτικός βίος και πολιτισμός των Βυζαντινών, Θεσσαλονίκη 2006, τομ. Β' σελ. 98-99.

11. «Πρώτον μεν (πρέπει να τιμωρηθῆ με λόγον) διότι κατά τρόπον κακούργον ἠλλάξε την προσηγορίαν κατά το δοκούν, ὡσάν ο ελληλικός λόγος να ἦτο συνάρτησις της θρησκείας και ὄχι τη γλώσσης, και ἔνεκα τουτου, ὡσάν να εἴμεθα κλέπται ξένου αγαθοῦ, μας ἀπήλλαξεν ἀπό τους λόγους, ὅπως θα ἤμπούσε να μας ἐμποδίση και ἀπό τας τέχνας, ὅσαι ὑπάρχουν εις τους Ἕλληνας, εἰάν ἐνόμιζεν ὅτι διαφέρομεν και ὡς προς αὐτό ἔνεκα της συνωνυμίας. Ἐπειτα δε διότι ἐνόμισεν ὅτι θα μας ξεγελάση με σκοπόν ὄχι να μας στερήση κανένα ἀπό τα πρώτα αγαθά, ἀφού ἡμεῖς περιφρονούμεν τους λόγους αὐτούς πολύ, ἀλλά ἐπειδή φοβεῖται τους ἐλέγχους της ἀσεβείας, ὡσάν να ἔχωμεν την δύναμιν εις την κομψότητα των λέξεων και ὄχι εις την γνώσιν της αληθείας και εις τους συλλογισμούς ἀπό τα ὁποῖα ἦτο δυσκολώτερον να μας παρεμποδίση, παρ' ὅσον να ὁμολογούμεν τον Θεόν ἔχοντες την γλώσσαν. Διότι και αὐτόν μαζί με τα ἄλλα θυσιάζομεν τον λόγον, ὅπως τα σώματα, ὅταν και αὐτά χρειασθῆ να αγωνισθούν χάριν της αληθείας. Ὡστε ἐκεῖνος, ο ὁποός διέταξε τούτο, μας ἠμπόδισε να χρησιμοποιούμεν την αττικὴν γλώσσαν, ἀλλά δεν μας ἔπαυσεν ἀπό το να κατέχωμεν την ἀλήθειαν».

«Ἀλλά πρέπει να ἐπαναφέρω τον λόγον πάλιν εις τους λόγους, διότι δεν ἠμπορώ να μην ἀνακυκλώ πολλάκις αὐτό εις τον νουν μου και να μην ἀποπειραθῶ να συνηγορήσω υπέρ αὐτῶν ὅσον δύναμαι· διότι ἐνώ εἶναι πολλά και φρικτά ἐκεῖνα δια τα ὁποῖα εἶναι δίκαιον να μισῆται ἐκεῖνος, δεν ὑπάρχει ἄλλο εις το ὁποῖον να φαίνεται ὅτι παρενόμησεν ὅσον εις αὐτό. Και μαζί μου ας ἀναγκασθῆ κάθε ἕνας που ευχαριστεῖται με τους λόγους και συγκαταλέγεται εις αὐτὴν την κατηγορίαν, μεταξύ των ὁποίων δεν θα

αρνηθώ ότι ανήκω και εγώ. Διότι τα μεν άλλα τα άφησα εις όσους τα επιθυμούν, πλούτον ευγένειαν καταγωγής, δόξαν, εξουσίαν, αυτά τα οποία ανήκουν εις την επίγειον συμπεριφοράν και παρέχουν τέρψιν που διαρκεί όσον και τα όνειρα, περιορίζομαι δε μόνον εις τον λόγον και δεν μεμψιμοιρώ διά τας κατά ξηράν και θάλασσαν ταλαιπωρίας, αι οποίαι μου προσεπόρισαν αυτούς. Δι' εμέ λοιπόν, και διά κάθε ένα ο οποίος είναι φίλος μου, η δύναμις των λόγων είναι εκείνη την οποίαν ηγάπησα εκ βάθους καρδίας και αγαπώ, εννοώ τα θεία λόγια και τας ελπίδας αι οποίαι αναφέρονται εις όσα δεν βλέπομεν. Όστε και αν ακόμη όλοι οι οικείοι μου με πιέζουν, κατά τον Πίνδαρον, είναι αναγκαίος εις εμέ ο περί αυτών λόγος και μάλιστα είναι δίκαιον, όσον δεν γνωρίζω εάν υπάρχει κάτι από τα άλλα ισάξιον, με λόγον να αποδώσω την υπέρ των λόγων οφειλήν εις τους λόγους».

«Από πού σου ήλθεν αυτό, κενώτατε και απληστότατε όλων, να στερήσης τους Χριστιανούς του δικαιώματος να διδάσκουν; Διότι αυτό δεν ήτο από εκείνα που ηπειλούντο, αλλά από τα ήδη νενομοθετημένα. Από πού και από ποιαν αιτίαν; Ποιος λόγιος Ερμής, όπως θα έλεγες συ, σου το έφευρεν εις τον νουν; Ποιοι Τελχίνες πονηροί και βάσκανοι δαίμονες; Εάν θέλης και αυτού την αιτίαν θα σου την παρουσιάσωμεν ημείς. Διότι έπρεπε συ, ο οποίος επιχειρείς πολλά κακά και παράνομα, να οδηγηθής αποθνήσκων εις αυτό και να συγκρουσθής ολοφάνερα με τον εαυτόν σου εις τρόπον ώστε εκείνο εις το οποίον ενόμιζες ότι πρέπει να πιστεύεις περισσότερο, με εκείνο κυρίως να ασχημονής κρυφά και να κατακρίνεσαι δια παραλογισμόν. Διότι απάντησε εις τι απέβλεπον η απόφασίς σου και ποια είναι η αιτία του περί τους λόγους νεωτερισμού; Και αν φανή ότι λέγεις κάτι το δίκαιον, θα στεναχωρηθώμεν μεν αλλά δεν θα σε κατηγορήσωμεν, διότι όπως εμάθαμεν να νικώμεν εις τον λόγον, έτσι εμάθαμε και να ηττώμεθα καλώς». Μετάφραση Παναγιώτη Παπαευαγγέλου, στην σειρά ΕΠΕ των εκδόσεων Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1976, τ.Γ' σελ.18 - 181.

12. «Ιδικοί μας, λέγει, είναι οι λόγοι και το δικαίωμα να ομιλώμεν ελληνικά ανήκει εις ημάς, οι οποίοι σεβόμεθα και τους θεούς εις σας δε ανήκει η απερισκεψία και η αμάθεια και τίποτε περισσότερο από το «πίστεψε» δεν είναι της σοφίας σας. Δεν νομίζω ότι θα μας περιγελάσουν δι' αυτό όσοι από τους ιδικούς σας ακολουθούν την πυθαγόρειον φιλοσοφίαν, δι' αυτούς οπούς το «αυτός έφα» αποτελεί το πρώτον και μεγαλύτερον δόγμα και είναι προτιμώτερον από τα χρυσά έπη ή τα μολίβδινα».

«Είναι ιδικόν σου προνόμιον να ομιλής ελληνικά; Ειπέ μου ἄλλά τι, δεν είναι εφεύρεσις των Φοινίκων τα γράμματα ἢ ὅπως λέγουν μερικοί των Αιγυπτίων, ἢ των ἀκόμη σοφωτέρων ἀπὸ αὐτοὺς Εβραίων, οἱ οἱποῖοι καὶ πιστεύουν ὅτι εἰς θεοχαράκτους πλάκας εγγράφη ἀπὸ τον Θεόν ο Νόμος; Είναι ιδικόν σου προνόμιον να αττικίζεις; Το παιχνίδι των πεσσών ὅμως καὶ ἡ ἀρίθμησις καὶ ο λογαργιασμός με τα δάκτυλα καὶ τα μέτρα καὶ τα σταθμά, καὶ ἀκόμη πρὶν ἀπὸ αὐτά ἡ τακτικὴ καὶ πολεμικὴ τέχνη τίνοσ; Δεν εἶναι των Ευβοέων; Εἴν βεβαίως εἶναι Ευβοεὺς ο Παλαμήδης, ο εφευρέτης πολλῶν πραγμάτων που ἔνεκα τούτου προεκάλει τον φθόνον, καὶ μάλιστα ἐδικάσθη δια την σοφίαν του καὶ κατεδικάσθη ἀπὸ τους ἐκστρατεύσαντας ἐναντίον της Τροίας; Τι λοιπόν; Ἀν οἱ Αιγύπτιοι καὶ οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Εβραῖοι, τους οἱποῖους ἡμεῖς ἐπωφελοῦμεθα εἰς την μόρφωσίν μας, τι δε, ἀν αὐτοὶ που κατέχουν την νήσον Εὐβοίαν τα οἰκειοποιούνται αὐτά με την δικαιολογίαν ὅτι τους ενδιαφέρουν, κατὰ τας ἰδικὰς των υποθέσεις, τι θα κάμωμεν, ἢ ποίαν δικαιολογίαν θα προβάλωμεν πρὸς αὐτοὺς, παγιδευθέντες με τους ἰδικούς μας νόμους;».

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Κεφάλαιο Β'

Τα πρώτα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Ἀν καὶ κάποιοι¹³ δέχονται πὼς ο Μ. Κωνσταντῖνος πρέπει να μερίμνησε γιὰ την ἀνώτατη ἐκπαίδευση στὴν Κωνσταντινούπολη, δυστυχῶς, δεν μας σώζεται τέτοια πληροφορία στὶς πηγές, οὔτε ἀπὸ τον βιογράφο του Ευσέβιο Καισαρείας. Μποροῦν, βέβαια, να γίνουν κάποιες ἀσφαλεῖς

υποθέσεις, όπως για παράδειγμα, ότι στην νέα πρωτεύουσα του κράτους πρέπει να συγκεντρώθηκαν φημισμένοι διδάσκαλοι της εποχής, ότι ο νέος διοικητικός μηχανισμός απαιτούσε εκπαιδευμένα στελέχη, ότι εκπαιδευτικό σύστημα προϋπήρχε στο Βυζάντιο παρόμοιο με τα αντίστοιχα άλλων πόλεων της αυτοκρατορίας, αλλά όλα αυτά είναι υποθέσεις. Από την άλλη, το σύντομο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από τα εγκαίνια της πόλης (330) μέχρι τον θάνατο του ιδρυτή της (337), μάλλον δείχνει ότι ο μ. Κωνσταντίνος δεν πρόλαβε να πράξει κάτι προς αυτήν την κατεύθυνση.

Κρατική μέριμνα για την ανώτατη εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη ελήφθη την εποχή του διαδόχου του Κωνσταντίου Β' (337-361). Στα χρόνια του αυτοκράτορα αυτού, ιδρύθηκε το πρώτο γνωστό πανεπιστημιακό ίδρυμα, το «Μέγα Διδασκαλείον», το οποίο στεγάστηκε στο Καπιτώλιο. Ταυτόχρονα δημιουργήθηκε κέντρο αντιγραφής χειρογράφων, όπως μας πληροφορεί ο Θεμίστιος στον Δ' λόγο που εκφώνησε προς τιμήν του Κωνσταντίου, την 1^η Ιανουαρίου του 357. Η προσφορά αυτού του αντιγραφικού κέντρου ήταν σημαντικότερη για την διατήρηση των αρχαίων κειμένων. Ήταν η εποχή της μεταγραφής των κειμένων από τα ειλητάρια παπύρου σε κώδικες περγαμηνής. Η δημιουργία του πανεπιστημιακού ιδρύματος προϋποθέτει, όχι όμως αναγκαστικά, την ύπαρξη βιβλιοθήκης. Από την άλλη η ύπαρξη του αντιγραφικού κέντρου, προϋποθέτει συλλογές χειρογράφων και οδηγεί στην δημιουργία της. Με τα δύο παραπάνω συμπεραίνουμε την ίδρυση κρατικής βιβλιοθήκης στην Κωνσταντινούπολη από τον Κωνσταντίνο, ενώ κάποιον την ανάγουν στην εποχή του Μ. Κωνσταντίνου. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον εμπλουτισμό την εποχή του Ιουλιανού του Παραβάτη, με έργα που προέρχονταν από την βιβλιοθήκη του Γεωργίου του Καππαδόκη¹⁴ και από την προσωπική συλλογή του αυτοκράτορα.

Σημαντικά μέτρα για την ανάπτυξη του Πανεπιστημίου (*auditorium Capitolii*) έλαβε ο Θεοδόσιος Β' (408-450), ίσως καθ' υπόδειξιν της συζύγου του Ευδοκίας¹⁵. Με το διάταγμα της 30 Νοεμβρίου 414 μ.Χ. κατοχυρώθηκαν τα προνόμια των καθηγητών του Πανεπιστημίου¹⁶. Με το διάταγμα που εκδόθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 427 διαχωρίζονταν οι διδάσκαλοι σε δημόσιους και ιδιωτικούς. Αφ' ενός απαγορευόταν η δημόσια διδασκαλία στους ιδιωτικούς διδασκάλους, αφ' ετέρου απαγορευόταν σε καθηγητές του Πανεπιστημίου να παραδίδουν ιδιωτικά μαθήματα. Σε αντίθετη περίπτωση καταργούνταν τα προνόμιά τους. Επίσης απαγορεύτηκε οποιαδήποτε διδασκαλία σε δημόσιες αίθουσες, εκτός αυτών του Πανεπιστημίου¹⁷. Στην συνέχεια καθορίστηκαν οι έδρες διδασκαλίας. Σε σύνολο 31 καθηγη-

τών, οι 16 δίδασκαν ελληνική φιλολογία, γραμματική, φιλοσοφία, ρητορική, ενώ 15 λατινική φιλολογία, γραμματική και νομική¹⁸.

Πρόβλημα τοπογραφίας του Πανεπιστημίου δημιουργεί η διάταξη XV.1.53. Ενώ στις προηγούμενες διατάξεις έχουμε το auditorium Capitolii, για το οποίο ο έπαρχος πρέπει να μεριμνήσει, ώστε να παραχωρηθεί ξεχωριστή αίθουσα σε κάθε έδρα (XIV.9.3), η παραπάνω διάταξη αναφέρεται σε μια απροσδιόριστη τοποθεσία, όπου οι εξέδρες της βόρειας στοάς έπρεπε να παραχωρηθούν για διδασκαλία, μαζί με τις εξέδρες ανατολικής και δυτικής στοάς¹⁹. Έχει, λοιπόν, υποτεθεί, ότι αρχικά το ίδρυμα στεγαζόταν στην Βασιλική, και μεταφέρθηκε στο Καπιτώλιο το 425 μ.Χ. Στη συνέχεια επανήλθε στη Βασιλική, ακριβέστερα στο Οκτάγωνον ή Τετραδήσιον Οκτάγωνον, μέχρι που κάηκε το 532 μ.Χ. κατά τη Στάση του Νίκα²⁰.

Έχει γίνει η υπόθεση, ότι ένας από τους σκοπούς του «Μεγάλου Διδασκαλείου» ήταν να υποκαταστήσει την Ακαδημία των Αθηνών στην εκπαίδευση, να δημιουργήσει ένα χριστιανικό αντίβαρο της ειδωλολατρικής σχολής²¹. Μ' αυτήν την άποψη δεν συνάδει το γεγονός, της απόδοσης μίας μόνο έδρας φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο. Πραγματικά, αν πρόθεση της κυβέρνησης ήταν να υποβαθμίσει τον ρόλο της αθηναϊκής σχολής, στο γνωστικό αντικείμενο της φιλοσοφίας, θα έδινε πολύ περισσότερες έδρες στην διδασκαλία της, και φυσικά θα προσπαθούσε να συγκεντρώσει φημισμένους δασκάλους, που θα προσέλκυαν μαθητές απ' όλη την αυτοκρατορία. Κάτι τέτοιο, όμως δεν έγινε, αντίθετα στην φιλοσοφία δόθηκε μία μόνο έδρα, ενώ τα άλλα μαθήματα που διδάσκονταν, μας πείθουν ότι επρόκειτο για σχολή δημόσιας διοίκησης. Σκοπός, δηλαδή, της κυβέρνησης ήταν να μορφώσει τα μελλοντικά στελέχη της. Από την άλλη η Ακαδημία των Αθηνών, η οποία καμιά σχέση δεν είχε με την Ακαδημία του Πλάτωνα, αλλά είχε ιδρυθεί από τον Πλούταρχο τον Διάδοχο (πεθ. 431/2) - ήταν πιθανότατα το σπίτι του - 750 χρόνια μετά τον Πλάτωνα, δίδασκε μόνο φιλοσοφία, για την ακρίβεια νεοπλατωνική φιλοσοφία. Την εποχή αυτή (425) ο πιο φημισμένος καθηγητής της, ο Πρόκλος (412-485) είτε βρισκόταν ακόμη στην Κωνσταντινούπολη, είτε είχε ξεκινήσει για την Αλεξάνδρεια. Συνεπώς η νεοσύστατη Ακαδημία στηριζόταν στην φήμη της Αθήνας, ως κέντρου φιλοσοφικών σπουδών και δεν είχε δημιουργήσει ακόμη η ίδια, τη φήμη που θα αποκτούσε αργότερα, επί σχολαρχείας Πρόκλου (430-485). Φήμη που στηρίζονταν στην εξάσκηση μαγικών-μυστικιστικών τελετών, ως πρακτική της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας ήδη από την εποχή του Ιάμβλιχου (245-325). Είναι σίγουρο, ότι **σ' αυτό το τελευταίο κανένας αυτοκράτορας δεν θα ήθελε το Πανεπιστήμιο να συναγωνιστεί την Ακαδημία.**

Ο Ιουστινιανός (527-565) μετονόμασε το «Μέγα Διδασκαλείον» σε «**Οικουμενικόν Διδασκαλείον**». Το πρώτο συνθετικό του όρου θα επιδράσει αργότερα στην λατινική του μορφή (**universitas**) των **Πανεπιστημίων** με πρώτο αυτό της Μπολόνια το 1088 μ.Χ. Ο αυτοκράτορας αυτός έριξε το βάρος της εκπαιδευτικής πολιτικής του στην νομική παιδεία και αναδιοργάνωσε το πρόγραμμα σπουδών. Η νομική από έδρα έγινε ξεχωριστή σχολή με 4 έδρες καθηγητών (antecessors) και 5-ετή φοίτηση. Το πρόγραμμα διδασκαλίας είχε ως εξής:

1^ο έτος - Εισηγήσεις, 1^ο μέρος του Πανδέκτη.

2^ο έτος - 2^ο μέρος Πανδέκτη.

3^ο έτος - 3^ο μέρος Πανδέκτη.

4^ο έτος - 4^ο & 5^ο μέρος Πανδέκτη και κατ' ιδίαν διδασκαλία.

5^ο έτος - Ιουστινιάνειος Κώδικας.

Οι μαθητές χωρίζονταν σε κατηγορίες αναλόγως του έτους σπουδών, έτσι:

Οι πρωτοετείς καλούνταν Dupondi ή Justiniani Novi.

Οι δευτεροετείς, Edictales.

Οι τριτοετείς, Papinianistae.

Οι τεταρτοετείς, Προλύται.

Οι πενταετείς, Λύται.

«Οικουμενικόν Διδασκαλείον» ενεπρύσθη το 532 μ.Χ. κατά την διάρκεια των ταραχών της Στάσης του Νίκα. Μεταφέρθηκε ξανά στο Καπιτώλιο.

Από το έργο του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη πληροφορούμαστε έμμεσα, ότι το Πανεπιστήμιο έκλεισε την περίοδο διακυβέρνησης του Φωκά²². Στον διάλογο μεταξύ Ιστορίας και Φιλοσοφίας, που προτάσσει ο Θεοφύλακτος στο έργο του, η Φιλοσοφία ως μήτηρ ρωτά την κόρη της Ιστορία, πως συνέβη και αναγεννήθηκε, ενώ στην προηγούμενη περίοδο της βασιλείας του Φωκά, ήταν νεκρή. Συγκεκριμένα για τον εαυτό της αναφέρει ότι εξοστράκισθηκε από την βασιλική στοά, αλλά την επανέφερε η δυναστεία των Ηρακλειδών. Το ίδιο έμμεσα είναι και η πληροφορία που μας δίδει η Ιστορία, η οποία αναφέρει ως σωτήρα της τον «αρχιερέα και πρόεδρον όλης της οικουμένης», «τον ιεροφάντην της μεγαλόνοιας», χαρακτηρισμοί που υπονοούν τον πατριάρχη Σέργιο²³. Από το κείμενο μπορούμε να υποθέσουμε, όχι όμως με ασφάλεια, την συνδρομή της Εκκλησίας, στην επαναλειτουργία του Πανεπιστημίου, όπως και αν την εννοεί κάποιος. Αν και το κλείσιμο του Πανεπιστημίου αμφισβητείται, το σίγουρο είναι ότι ο Φωκάς ακολούθησε κάποια συγκεκριμένη πολιτική, έλαβε συγκεκριμένα μέτρα, κι έγινε λαομίσητος. Η αντιπάθεια των πολιτών δεν ήταν αόριστη, και αυτό καταγράφηκε

ευρηματικά σε κείμενα όπως αυτό του Σιμοκάττη. Δεν είναι απλώς μια κάποια γλαφυρότητα στο ύφος ενός ιστορικού που γράφει στα χρόνια του Ηρακλείου.

Για την δύσκολη εποχή που ακολούθησε, αναφέραμε την επαναλειτουργία του Πανεπιστημίου, από τον Ηράκλειο. Ως καθηγητής της φιλοσοφίας και των θετικών επιστημών (τετρακτυς) αναφέρεται ο Στέφανος ο Αλεξανδρέας²⁴. Ο εν λόγω καθηγητής φέρεται να είναι ο συγγραφέας ενός αλχημιστικού εγχειριδίου εννέα λόγων (πράξεων)²⁵, γνωστού ως Πραγματεία της ιεράς τέχνης της του χρυσού ποιήσεως. Ίσως, για τις γνώσεις του αυτές να τον προσκάλεσε ο Ηράκλειος στην Κωνσταντινούπολη, σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης, και έλλειψης χρυσού. Δεν αναφέρεται αν τα πειράματά του απέδωσαν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Εξάλλου η αλχημεία ήταν μια θεωρητική επιστήμη, που στηρίζονταν σε φιλοσοφικές αρχές και η πειραματική αποτυχία δεν την πτοούσε, όπως και η αστρολογία. Αν ο Στέφανος ο Αλεξανδρέας ταυτίζεται με τον Στέφανο τον Μαθηματικό, τότε είναι και ο συντάκτης ενός ωροσκόπιου του Ηρακλείου, που προέβλεπε ότι ο αυτοκράτορας θα πέθαινε από το νερό και του δημιούργησε την γνωστή υδροφοβία²⁶.

Άλλος «οικουμενικός διδάσκαλος» της εποχής αναφέρεται ο Γεώργιος Χοιροβοσκός, ο οποίος δίδασκε γραμματική και φιλολογία. Από τα έργα του έχουν σωθεί Σχόλια στους Κανόνες του Θεοδοσίου, μαθήματα για το Ονοματικόν του Ηρωδιανού και το Ρηματικόν του Απολλωνίου του Δύσκολου και αποσπάσματα μαθημάτων στην Τέχνη του Διονυσίου του Θρακός²⁷. Αυτό το τελευταίο έργο χρησιμοποιήθηκε σε όλη την διάρκεια της αυτοκρατορίας. Έπαιξε σημαντικό ρόλο την περίοδο της Αναγέννησης, καθώς υπήρξε βοήθημα, τόσο του Κωνσταντίνου Λάσκαρι, όσο και του Ουρβανού de Belluno, για την σύνταξη της ελληνικής γραμματικής των νεότερων χρόνων²⁸.

Παραπομπές

13. Ο Fritz Schemmel δέχεται ότι ο Μ. Κωνσταντίνος ίδρυσε ανώτατη σχολή με το όνομα Καπιτώλιο κοντά στην Αγορά του Ταυρού. Die Hochschule von Konstantinopel im IV Jahrhundert, Neue Jahrbücher für das klassische Alterthum 22 (1908), 147-168.

14. Πρόκειται για κληρικό της Εκκλησίας της Αλεξάνδρειας, οποίος σκοτώθηκε από τους φανατικούς ειδωλολάτρες της πόλης στις 24 Δεκεμβρίου του 361, υπήρξε φημισμένος διδάσκαλος της εποχής. Η άδικη

δολοφονία του προκάλεσε την δυσαρέσκεια του Ιουλιανού, ο οποίος με επιστολή του έψεγε του Αλεξανδρείς. Τα βιβλία της ληλατημένης συλλογής του Γεωργίου διέταξε να βρεθούν και να του αποσταλλούν στην Αντιόχεια. Σωκράτους, Εκκλησιαστική Ιστορία, Γ' 2-3.

15. Κατά τον Ανώνυμο συγγραφέα του έργου Παραστάσεις σύντομαι χρονικά την Αθηναία Ευδοκία ακολούθησαν κατά την μετάβασή της στην Κωνσταντινούπολη επτά φιλόσοφοι: «Ευδοκίας Αθηναίας κατά μοίραν δικσθείσης κατά χάριν ηύρατο τύχην, καθ' ην οι ατάδελφοι το ξένον της συγγόνου ακηκοότες ευτύχημα, ανελθείν συνεπείρωντο φιλοσόφοις ζ' και τη τύχει εξ ατυχίας εδεήθησαν ιλασθήναι. Θεοδόσιος δε ο βασιλεύς εις το Ιππικόν ήλατο, τοις φιλοσόφοις αρέσων' και τις αυτών ουκ ενείλησεν; Ήσαν δε τον αριθμόν ζ' Κράνος, Κάρος, Πέλοψ, Απελλής, Νερούας, Σιλβάνος, Κύρβος.»(εκδ. Th. Preger, §64).

16. Θεοδοσιανός Κώδικας 13.3.16: «Imp. Honorius et Theodosius aa. Monaxio praefecto praetorio. Grammaticos oratores adque philosophiae praeceptores nec non etiam medicos praeter haec quae retro latarum sanctionum auctoritate consecuti sunt privilegia inmunitatesque frui hac praerogativa praecipimus, ut universi, qui in sacro palatio inter archiatros militarunt cum comitiva primi ordinis vel secundi, nulla municipali, nulla curialium collatione, nulla senatoria vel glebali descriptione vexentur, seu indepta administratione seu accepta testimoniali meruerint missionem, sint ab omni functione omnibusque muneribus publicis inmunes nec eorum domus ubicumque positae militem seu iudicem suscipiant hospitandum. Quae omnia filiis etiam eorum et coniugibus illibata praecipimus custodiri, ita ut nec ad militiam liberi memoratorum trahantur inviti. Haec autem et professoribus memoratis eorumque liberis deferenda mandamus. Dat. prid. kal. dec. Constantinopoli Constantio et Constante cons. (414 nov. 30)». 13.3.17: «Idem aa. Helioni magistro officiorum. Artium liberalium professoribus ac praecipue medicis, qui cum comitivae primi ordinis ac secundi militant dignitate, privilegia et beneficia a retro principibus praestita nec non etiam nova ipsis eorumque filiis clementia nostra detulit, ut cohaerens sanctio protestatur: quae tenaciter observari oportet. Dat. prid. kal. dec. Constantinopoli Constantio et Constante cons. (414 nov. 30)».

17. Θεοδοσιανός Κώδικας 14.9.3 «Imp. Theodosius a. et Valentinianus caes. Universos, qui usurpantes sibi nomina magistrorum in publicis magistrationibus cellulisque collectos undecumque discipulos circumferre con-suerunt, ab ostentatione vulgari praecipimus amoveri, ita ut, si qui eorum post emissos divinae sanctionis adfatus quae prohibemus adque da-

mnamus iterum forte temptaverit, non solum eius quam meretur infamiae notam subeat, verum etiam pellendum se ex ipsa ubi versatur illicite urbe cognoscat. Illos vero, qui intra plurimorum domus eadem exercere privatim studia consuerunt, si ipsis tantummodo discipulis vacare maluerint, quos intra parietes domesticos docent, nulla huiusmodi interminatione prohibemus. Sin autem ex eorum numero fuerint, qui videntur intra capitolii auditorium constituti, ii omnibus modis privatarum aedium studia sibi interdicta esse cognoscant scituri, quod, si adversum caelestia statuta facientes fuerint deprehensi, nihil penitus ex illis privilegiis consequentur, quae his, qui in Capitolio tantum docere praecepti sunt, merito deferuntur. (425 febr. 27)

18. Θεοδοσιανός Κώδικας 14.9.3.1: «Habeat igitur auditorium specialiter nostrum in his primum, quos Romanae eloquentiae doctrina commendat, oratores quidem tres numero, decem vero grammaticos; in his etiam, qui facundia graecitatis pollere noscuntur, quinque numero sint sofistae et grammatici aequae decem. Et quoniam non his artibus tantum adulescentiam gloriosam optamus institui, profundioris quoque scientiae adque doctrinae memoratis magistris sociamus auctores. Unum igitur adiungi ceteris volumus, qui philosophiae arcana rimetur, duo quoque, qui iuris ac legum formulas pandant, ita ut unicuique loca specialiter deputata adsignari faciat tua sublimitas, ne discipuli sibi invicem possint obstrepere vel magistri neve linguarum confusio permixta vel vocum aures quorundam aut mentes a studio litterarum avertat. Dat. III kal. mart. Constantinopoli Theodosio a. XI et Valentiniano cons. (425 febr. 27)».

19. Θεοδοσιανός Κώδικας 15.1.53: «Idem a. et Valentinianus caes. Constantio praefecto Urbi. Exsedras, quae septentrionali videntur adherere porticui, in quibus tantum amplitudinis et decoris esse monstratur, ut publicis commodis possint capacitatis ac pulchritudinis suae admiratione sufficere, supra dictorum consessibus deputabit. Eas vero, quae tam orientali quam occidentali lateri copulantur, quas nulla a platea aditus adque egressus patens pervias facit, veterum usibus popinarum iubebit adscribi. His tamen ipsis, quae humiliores aliquanto adque angustiores putantur, vicinarum spatia cellularum ex utriusque lateris portione oportet adiungi, ne quid aut ministris eorundem locorum desit aut populis. Sane si qui memoratas cellulas probabuntur vel imperatoria largitate vel quacumque alia donatione aut emptione legitima possidere, eos magnificentia tua competens pro isdem de publico pretium iubebit accipere. Dat. III kal. mar. Constantinopoli d. n. Theodosio a. XI et Valentiniano caes. I cons. (425 febr. 27)».

20. P. Lemerle, Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός..., σελ.326, σημ. 60, με την βιβλιογραφία και Κ. Πλακογιαννάκη, Δημόσιος και ιδιωτικός βίος..., τ.Α' σελ. 157.

21. John Julius Norwich, Βυζάντιο: Οι πρώτοι αιώνες, Αθήνα 1996, σ. 138.

22 εκδ. de Boor, σελ. 24: «πολλού γαρ του χρόνου ετεθνήκεις, ω παι, εξ ότου εισήρρησε τη βασιλίδι αυλή ο Καλυδώνιος τύρρανος, σιδήρω περίφρακτος, μιξοβάρβαρος άνθρωπος, το κυκλώπειον γένος, ο της σώφρονος αλουργίδος ασελγέστατος Κένταυρος, ώ βασιλεία οينوφλυγίας αγώνισμα. Το γαρ έτερον σιωπήσομαι αιδοί της εμής ευκοσμίας της τε ακουόντων σεμνότητος. Καγώ δη τότε της βασιλέως στοάς εξωστρακίσθην, ω θύγατερ, και της Αττικής επιβαίνειν ουκ ην, οπότε τον εμόν βασιλέα Σωκράτην ο Θραξ εκείνος διώλεσεν Άνυτος. Χρόνω δε ύστερον Ηρακλείδαι διέσωσαν, και την πολιτείαν απέδωσαν, το τε άγος των ανακτόρων απεδιοπομήσαντο».

23. «ΙΣΤΟΡΙΑ μων ουκ οίσθα, βασίλεια, τον μέγαν της απανταχόθεν της οικουμένης αρχιερέα και πρόεδρον;... εκείνος ανεψύχωσεν, ώσπερ εκ τάφου τινός της αλογίας αναλαβόμενος, οιάπερ Άλκηστίν τινα αλεξικάκου τινός Ηρακλέους, αναστησάμενος ρώμη. Εισεποιήσατο δε μεγαλοφρόνως, περιέβαλέ τε εσθήτα φαιδράν, και χρυσέω κατεκόσμησεν όρμω. Τον δε κρωβύλον τουτονί, τέττιξ δ' ο άρα αυτώ χρύσεός εστιν εφεζόμενος, ο θεσπέσιος ουτοσί κατηγλαΐισε, τω τε παρόντι συλλόγισμώ ελάμπρυνε. Βήμα τε προτέθεικεν ευμενώς ιδρυμένον και παρρησίαν ακίνδυνον. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ άγαμαι, θύγατερ, της μεγαλονοίας τον ιεροφάντην, εγώ οπόσης κατορθωμάτων αναβάσεως επιβέβηκε, την υψηλήν της θεολογίας ακρώρειαν περικαθήμενος επί τε τον κολοφώνα των αρετών την αποικίαν ποιούμενος,...»

24. Herbert Hunger, Βυζαντινή λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών, Αθήνα 2004 (γ' ανατυπ.), τ. Α' σελ.59.

25. Herbert Hunger, Βυζαντινή λογοτεχνία..., τ. Γ' σελ. 97.

26. P. Lemerle, Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός..., σελ.77.

27. Herbert Hunger, Βυζαντινή λογοτεχνία..., τ. Β' σελ. 381, όπου και βιβλιογραφία για τις εκδόσεις των έργων.

28. P. Lemerle, Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός..., σελ.77.

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Κεφάλαιο Γ'

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ

Από την εποχή του Ηράκλειου μεταβαίνει αναγκαστικά η έρευνα στην περίοδο βασιλείας του Λέοντα Γ' του Ίσαυρου, ελλείψει ενδιάμεσων πληροφοριών. Απ' ότι φαίνεται στην ενδιάμεση περίοδο η λειτουργία του Πανεπιστημίου συνεχίστηκε απρόσκοπτα. Στους ιστορικούς και χρονογράφους της εποχής οφείλεται η πληροφορία για την πυρκαγιά του Οικουμενικού Διδασκαλείου και της Βιβλιοθήκης τους, πράξη που οφείλεται στην εμπάθεια που έδειξε ο Λέοντα Γ' σε όσους αντιτίθονταν στην εικονομαχική πολιτική του. Από το Χρονικό του Γεώργιου Μοναχού, χρονογράφου του Θ' αι. που ολοκλήρωσε το έργο του γύρω στο 866 μ.Χ. μαθαίνουμε:

«Φησί δε τινες και τούτο πιστότατοι άνδρες, ότι προς τη Βασιλική καλουμένη κιστέρνη τη ούση πλησίον των Χαλκοπρατείων παλάτιον ην σεμνόν, εν ω υπήρχε κατά τύπον αρχαίον οικουμενικός διδάσκαλος έχων μεθ' εαυτού ετέρους μαθητάς αυτού και συλλήπτορας προύχοντας άνδρας τον αριθμόν ιβ' πάσαν επιστήμην μετερχομένους και τα εκκλησιαστικά κρατούντας δόγματα, βασιλικάς διαίτας και βίβλους ωσαύτως έχοντας, ων οι βασιλείς άνευ βουλήν ή γνώμην ουκ εθέσπιζον. Τούτους ο αγριώτατος θηρ και δυσώνυμος βάνουσος προσκαλεσάμενος επειράτο πείθειν συνθέσθαι αυτού τη αθεΐα. Των δε τούτο μη καταδεξαμένων, αλλά και μάλλον ελεγχάτων αυτού την ασέβειαν, προσέταξε συρομένους αυτούς ατίμως εν τω αυ-

τώ τόπω του διδασκαλείου αυτών εγκλεισθήναι. Τούτου δε γενομένου τη νυκτί πάλιν αποστείλας ο ανήμερος δράκων νυκτεπάρχους τινας και απηνείς άνδρας προσέταξε συναχθήναι πλήθος ξύλων και τούτων υπαφθέντων κατακαήναι τους άνδρας συν των οικημάτων και των βιβλίων και των λοιπών αυτοίς υπαρχόντων. Ου γενομένου πάντες άρδην κατεφλέχθησαν. Έκτοτε ουν η των επιστημών γνώσις εν Ρωμανία εσπάνισε τη των βασιλευόντων γνωσιμάχων απονοία μειουμένη έως των ημερών Μιχαήλ και Θεοδώρας των ευσεβών και πιστών βασιλέων»²⁹.

Οι πληροφορίες που εξάγονται από αυτό το κείμενο είναι οι εξής:

Υπήρχε σχολή κοντά στο παλάτι των Χαλκοπρατείων, στην περιοχή της Βασιλικής δεξαμενής.

- Εκεί δίδασκε ένας «Οικουμενικός Διδάσκαλος» με δώδεκα μαθητές-βοηθούς, οι οποίοι είχαν επιστημονική και θεολογική παιδεία, και κατείχαν κάποιο διοικητικό αξίωμα, συμβουλευτικού χαρακτήρα.

- Έγινε προσπάθεια προσεταιρισμού τους από τον εικονομάχο Λέοντα τον Γ', χωρίς αποτέλεσμα. Ένεκα τούτου διατάχθηκε η εκτέλεσή τους.

- Πυρπολήθηκε το διδασκαλείο και η βιβλιοθήκη, από τους εικονομάχους και έκτοτε σταμάτησε η παροχή ανώτατης εκπαίδευσης στην Κωνσταντινούπολη.

Το παραπάνω επεισόδιο χαρακτηρίζεται από τον Paul Lemerle ως «εικονόφιλος μύθος» και «δήθεν καταστροφή του πανεπιστημίου»³⁰. Πέραν όμως από καλλωπισμένη έκφραση, δεν βρίσκουμε κάποιο επιχείρημα. Δεν βρίσκουμε επίσης με ποια από όλες τις πληροφορίες διαφωνεί, και απορριπτει όλο το συμβάν. Η ύπαρξη του πανεπιστημίου στην θέση που το τοποθετεί ο Γεώργιος Μοναχός είναι γνωστή και την παραδέχεται – γνωρίζουμε ότι πραγματικά εκεί ήταν η θέση του πανεπιστημίου και της βιβλιοθήκης -. Ότι υπήρχε ο τίτλος του «Οικουμενικού Διδασκάλου» και αποδίδονταν στον σχολάρχη και αυτό είναι γνωστό, όπως και το ότι δεν ήταν ο μοναδικός καθηγητής. Αν τώρα συνεπικουρούνταν στο έργο του από 12 ή περισσότερους ή λιγότερους καθηγητές, από πού αλλού θα το μάθουμε, αν όχι από πηγές, όπως η εν λόγω χρονογραφία; Ακόμη και αν ο αριθμός είναι συμβολικός, ακόμη και αν υπήρχαν περισσότεροι καθηγητές, ισάριθμοι της καθοριστικής διάταξης του Θεοδοσίου Β', δεν μετείχαν όλοι αναγκαστικά στο συμβούλιο των 1+12, που αναφέρεται. **Αντίθετα από όλους τους καθηγητές μετείχαν οι σοφότεροι** (πάσαν επιστήμην μετερχομένους) και αυτό είναι αναμενόμενο, **δείγμα αξιοκρατίας που ίσως σήμερα ξενίζει**. Δεν αναφέρει ότι ήταν εκκλησιαστικοί άνδρες, αλλά ότι είχαν και **θεολογικές γνώσεις** (τα εκκλησιαστικά κρατύνοντας δόγματα), και αυτό **βαρύνει την**

απόφασή τους να μην υποστηρίξουν τον αυτοκράτορα στις εικονομαχικές του δοξασίες. Το ότι ο Λέοντας θα ήθελε ένα συμβουλευτικό σώμα τέτοιου βεληνεκούς (όπως βγαίνει και από τον συμβολισμό 1+12), που χωρίς την σύμφωνη γνώμη τους τίποτα δεν θεσπίζονταν, να συμφωνεί μαζί του, είναι αυτονόητο. Και ότι θα προσπάθησε να τους πείσει και στην συνέχεια να τους μεταπείσει, μπορούμε να γίνει δεκτό με ασφάλεια. Και ποια χαρά να του πρόσφερε η εμμονή τους στην ορθόδοξη στάση, σε αυτόν που και τον πάπα τον ίδιο προσπάθησε να συλλάβει, αλλά δεν έφτανε μέχρι την Ρώμη το χέρι του. Άραγε εκτελέστηκαν οι 13 καθηγητές; Ο Γεώργιος Μοναχός λέει, ναι. Αν ναι, τότε είναι ομολογητές της πίστεως και μάρτυρες. Και κανονικά θα έπρεπε να είναι εγγεγραμμένοι στα μαρτυρολόγια και τους συναξαριστές της Εκκλησίας μας. Είναι αλήθεια ότι δεν έχουν φθάσει ως εμάς τα ονόματα όλων των μαρτύρων, ούτε είναι όλοι καταχωρημένοι. Υπάρχουν μάρτυρες, ομολογητές, άγιοι, τους οποίους γνωρίζει μόνο ο Θεός. Αλλά για άτομα γνωστά και καταξιωμένα, όπως ήταν οι καθηγητές που αναφέρονται, το πιο πιθανό είναι, ότι το μαρτύριό τους θα είχε καταγραφεί από την Εκκλησία και όχι μόνο από την Χρονογραφία της εποχής. Και αυτό είναι το σημείο που μπορεί να αμφιβάλλει κανείς στην διήγηση, αν δηλαδή, εκτελέστηκαν. Όπως και να έχει το ζήτημα, ακόμη και αν δεν εκτελέστηκαν με τον τρόπο που αναφέρει το Χρονικό, σίγουρα τιμωρήθηκαν, όπως τόσοι άλλοι, **που έμειναν πιστοί στην εκκλησιαστική παράδοση**, ακόμη και Πατριάρχες. Αλλά δεν είναι αυτό το θέμα που απασχολεί. Το ερώτημα είναι, τι να έγινε με το Πανεπιστήμιο και την βιβλιοθήκη; Διότι, ακόμη και αν δεν πυρπόλησαν οι ίδιοι οι εικονομάχοι τα ιδρύματα αυτά, το σίγουρο είναι ότι δεν συναντούμε ξανά ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα στην Κωνσταντινούπολη, πριν από τα μέσα του Θ' αι. και την ίδρυση της σχολής της Μαγναύρας, από τον Καίσαρα Βάρδα, στους χρόνους του Μιχαήλ Γ' (839-867). Και σ' αυτό, λοιπόν, ο Γεώργιος Μοναχός φαίνεται ακριβής.

Αυτό το συμβάν καταγράφει και ο Ανώνυμος συγγραφέας του έργου Βίος και Πολιτεία και μερική θαυμάτων διήγησις του εν αγίοις πατρός ημών Γερμανού αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως του ομολογητού³¹, γραμμένη όπως συνάγεται από εσωτερικές ενδείξεις του κειμένου τον Η' αι.: «Πάσης δε της λογικής επιστήμης τους προύχοντας εκουσίως εαυτούς επιδούναι τότε παρευθύ τω θανάτῳ πέπεικε δια την προς τον Κύριον και Θεόν ημών και σωτήρα Ιησούν Χριστόν ειλικρινή και αμώμητον πίστιν' οἱς πάλαι προς το παλάτιον της βασιλικῆς λεγομένης Κιγστέρνης αφώριστο κατοικείν, εν ω κατά τύπον αρχαίον οικονομικῶς (σ.σ. οικουμενικός) επενο-

ήθη καθήσθαι διδάσκαλος έχων υφ' εαυτόν μαθητάς και βίω σεμνούς και λόγω σοφούς και πάντων εν πάσιν επερέχοντας εγχωρίων, επήλυδων και πολιτών, τον αριθμόν δεκαδύο· ων της γνώμης χωρίς ου θεμιτόν τι ποιείν εξήν ουδέ τοις βασιλεύσιν αυτοίς. Εκ τούτων ει τινα συμβέβηκε τελευτάν, συναθροιζόμενοι πάντες επί το αυτό κατά πάσαν γην την υπό Ρωμαίους απέστελλον ως εαυτούς μεταπέμπτους ποιούμενοι τους εις άκρον άπασαν γνώσιν της τε θύραθεν και της καθ' ημάς μετιόντας φιλοσοφίας, εξ ων ακριβεστάτη ερεύνη τον ειδήμονα και κρείττονα κατ' εκλογήν των λοιπών εαυτοίς εποιοούντο συναρίθμιον.

Ούτοι τω Κόνωνι μετά μεγάλης όσης προσελθόντες της παρρησίας, μη συγκατατίθεσθαι τη ασεβεία της αιρέσεως έλεγον, μηθ' όλως αιρείσθαι την άτοπον αυτού βουλήν εις πέρας αγαγείν, μήτε μην καταδέχεσθαι παραχα-ραχθήναι τι των ευαγγελικών και αποστολικών και πατρικών παραδόσεων ή ποσώς ενδούναι νομοθετηθείναι κατά κοινού τον νεαρώς εκτεθέντα νεω-τεροποιόν όρον της πίστεως, μάλλον μεν ουν ασπάζεσθαι την ορθοδοξίαν, ην ο πατριάρχης πρεσβεύει Γερμανός, είναι τε τούτου σύμφρονες εισαι μεγάλαις ανωμολόγουν φωναίς.

Τούτον τον τρόπον στερεώς προς τας αυτού φληναφώδεις προτάσεις αντιπίπτοντας ο εμβρόντητος τους ελλογίμους θεασάμενος, ατίμως συρή-ναι και κατακλεισθήναι τούτους εκεί διεκελεύατο· και διά της νυκτός πυρ κυκλόθεν ο του αιωνίου πυρός κληρονόμος δι' επιτεύγματος υφάψας, αυ-τοίς οικήμασιν άμα και βίβλοις και σκεύεσι τιμίσις τους ιερούς ο μιάρό-τατος άνδρας επυρπόλησε τε και ωλοκαύτωσεν. Έτος ην ότε ταύτα τω τολ-μητή των τοιούτων διεδραματήσατο, μικρον τι πλείστον ή έλαττον, ένατον εξ ότου τυραννικώς της βασιλείας εδράξατο». (§21-23)

Παρέθεσα σε πλήρη έκταση το απόσπασμα για να φανεί εάν είναι ο Βίος πηγή του Γεωργίου Μοναχού ή εάν ισχύει το αντίθετο. Πέρα από τις εσωτερικές ενδείξεις που υποχρέωσαν τον Α. Παπαδόπουλο-Κεραμέα να το χρονολογήσει λίγο μετά την κοίμηση του Πατριάρχη Γερμανού (740), όσο αφορά το συγκεκριμένο συμβάν, ο ανώνυμος συγγραφέας κάνει πιο λεπτομερή καταγραφή και δίνει περισσότερες πληροφορίες από τον Γε-ώργιο, ο οποίος είναι πιο περιληπτικός. Αλλά υπάρχει στον επίλογο του συμβάντος ένα σημείο που πρέπει να προσεχθεί. Στο Χρονικό του ο Γε-ώργιος τελειώνει με την φράση «Έκτοτε ουν η των επιστημών γνώσις εν Ρωμανία εσπάνισε τη των βασιλευόντων γνωσιμάχων απονοία μειουμένη έως των ημερών Μιχαήλ και Θεοδώρας των ευσεβών και πιστών βασι-λέων», και αυτό διότι έγγραψε σε μεταγενέστερη εποχή και γνώριζε και την διάλυση του ιδρύματος και την επανίδρυσή του, και το αναφέρει για να

τονίσει την ζημιά που επέφερε στην ανώτατη εκπαίδευση ο δυσσεβής αυτοκράτορας. Αντίθετα ο ανώνυμος συγγραφέας, αν και του ιδίου πνεύματος με τον Γεώργιο, δεν τελειώνει έτσι γιατί απλά έζησε πριν από αυτήν την περίοδο. Σωστά, λοιπόν τοποθετείται ο Βίος τον Η' αι. Δεν συμφωνούμε, ούτε με τον I. D. Andreev, ούτε με τον G. Ostrogorskij, οι οποίοι τον θεωρούν κατά πολύ μεταγενέστερο. Συνεπώς, το επιχείρημα ορισμένων (Lemerle, Fuchs, Bréhier) ότι ο εμπρησμός του Πανεπιστημίου και της βιβλιοθήκης από τον Λεόντα Γ', είναι μύθος, διότι δεν αναφέρεται σε καμιά σύγχρονη πηγή, ακυρώνεται. Η μεταχρονολόγηση του Βίου του πατριάρχη Γερμανού από αυτούς, είναι θέμα προτίμησης.

Το συμβάν επίσης αναφέρεται και στα Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, του Ψευδο-Κωδινού, έργο του Ι' αι. κατά την εκτίμηση του εκδότη τους Th. Preger: «Το δε τετραδήσιον το οκτάγωνον, εις ο ήσαν στοαί οκτώ ήγουν καμαροειδείς τόποι, διδασκαλείον εκείσε ετύγγανεν οικουμενικόν, και οι βασιλεύοντες αυτούς εβουλεύοντο και ουδέν έπραττον χωρίς αυτών· εξ ου και εξ αυτών εγένοντο πατριάρχαι και αρχιεπίσκοποι· πλησίον δε της βασιλικής ην και διήρκεσεν έτη υιδ' μέχρι δεκάτου χρόνου Λέοντος του Συρογενούς του πατρός Κωνσταντίνου του Καβαλλίνου. Ούτος γαρ παρατραπείς της θείας χάριτος και γυμνωθείς του θεού, δια το μη συγκοινωνείν τους τοιούτους διδασκάλους τη παρανομία αυτού πλησθείς οργής, κατέκαυσεν αυτούς άμα τοις οικήμασι, δεκέξ όντας, σχήματι μοναχούς³²». Περί του τετραδήσιου οκταγώνου, το οποίο καταστράφηκε στην στάση του Νίκα το 532 μ.Χ. άλλοι (A. M. Schneider) δέχονται ότι δεν ξανακτίστηκε, οπότε θεωρούν κακώς πληροφορημένο τον συγγραφέα, ενώ άλλοι (R. Janin) θεωρούν ότι ξανακτίστηκε. Το καινούργιο στοιχείο που προστίθεται εδώ είναι οι δεκαέξι μοναχοί που φέρονται ως διδάσκαλοι της σχολής, πληροφορία που στηρίζει την άποψη όσων θεωρούν ότι η ανώτατη σχολή της εποχής είχε χαρακτήρα πατριαρχικής ακαδημίας. Δεν θα μπορούμε σε αυτό το θέμα.

Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ότι το συμβάν επαναλαμβάνεται και από μεταγενέστερους, όπως ο Κ. Μανασσής, στην Σύνοψιν Χρονικήν, έργο γραμμένο σε 6733 δεκαπεντασύλλαβους, που ιστορεί τα γεγονότα από κτίσεως κόσμου έως το έτος 1081 μ.Χ. Στους στίχους 4262-3 μάλιστα αναφέρει ότι στην βιβλιοθήκη κείτονταν 36.500 τόμοι³³. Τον αριθμό αυτό δίνει και ο Μιχαήλ Γλυκάς στην Χρονική Βίβλο³⁴. Αν οι παραπάνω συμπληρωθούν με Κεδρηνό και Ζωναρά³⁵, τότε η συντριπτική μαρτυρία ιστορικών και χρονογράφων τάσσεται υπέρ της παράδοσης. Όσο περισσότερες οι μαρτυρίες, τόσο περισσότερο αμφιβάλλει ο Paul Lemerle και οι συν αυτώ, προκαλώντας ερωτηματικά. Η απορία μας έχει να κάνει με το εξής: πως

είναι δυνατόν οι ίδιοι να αποδέχονται (για να μην πούμε δημιουργούν) έναν μύθο, όπως αυτός του υποτιθέμενου κλεισίματος της Ακαδημίας των Αθηνών από τον Ιουστινιανό το 529 μ.Χ., μύθο που στηρίζεται σε έναν υπαινιγμό από έναν μόνο ιστορικό της Ρωμανίας, τον Ιωάννη Μαλάλα, συνδέεται με ένα ελάχιστα σχετικό χωρίο του Αγαθία Σχολαστικού, που δίνει διαφορετική ερμηνεία, και από την άλλη, απορρίπτουν ένα γεγονός που μαρτυρείται από πλήθος ιστορικών και χρονογράφων. Πρόκειται για παρόμοια θέματα, το κλείσιμο της σχολής στην Αθήνα, το κλείσιμο της σχολής στην Κωνσταντινούπολη. Αλλά θα περίμενε κανείς από αυτούς που κατηγορούν τον Ιουστινιανό, ότι έκλεισε με διάταγμά του την σχολή της Αθήνας, να προσκομίσουν αυτό το διάταγμα. Πρόκειται για αυτοκράτορα που το τεράστιο νομοθετικό του έργο σώζεται στο σύνολό του. Αντ' αυτού μας παρουσιάζουν τον υπαινιγμό του Μαλάλα³⁵. Είναι σκανδαλιστική η ευκολία με την οποία αποδέχονται το γεγονός, όσοι απορρίπτουν το αντίστοιχο κλείσιμο της σχολής της Κωνσταντινούπολης, μετά από τόσες μαρτυρίες. Για άλλη μια φορά γίνεται αντιληπτή η αποστροφή τους προς κάθε τι ορθόδοξο. Δυστυχώς με την αποστροφή αυτή έχουν μπολιάσει την επιστημοσύνη τους. Και ενώ θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν οι «φωτισμένοι», που δεν θέλουν να δούν την αποτυχία και την πτώση της ειδωλολατρίας, και γι' αυτό εφευρίσκουν διατάγματα εκεί που δεν υπάρχουν, πώς να ερμηνευθεί η σύμπλευσή τους με τους εικονομάχους αυτοκράτορες, που όχι μόνο οπισθοδρόμηση, αλλά κατάργηση επέφεραν στην εκπαιδευτική δραστηριότητα; Ενώ, λοιπόν, παιδεύονται ν' αποδείξουν την στρατοκρατική εικονομαχία, ως «μεταρρύθμιση», τα γεγονότα τους διαψεύδουν. Γι' αυτό απορρίπτουν τα γεγονότα. Είναι πιο βολικό.

Ακόμα και αν μείνουμε στην ερμηνεία του Αγίου Νικηφόρου, Πατριάρχη Κων/πόλεως (806-815): «Επει ουν πυκναί των βασιλέων επαναστάσεις εγένοντο και η τυρρανίς εκράτει τα τε της βασιλείας και της πόλεως κατημελείτο και διέπιπτε πράγματα, έτι μην και η των λόγων ηφανίζετο παιδευσίς και τα τακτικά διελύετο.», αυτό δεν αναιρεί την προσωπική ευθύνη του Λέοντα. Διότι «ταύτα μαθόντες οι τε στρατιωτικοί και πολιτικοί άρχοντες» ζήτησαν την παραίτηση του Θεοδοσίου, «είτα εις ψήφον ελληλυθότων του βασιλεύσοντος ηρέθη Λέων ο πατρίκιος,...»(Ιστορία σύντομος §52). Κατά τον Άγιο Νικηφόρο, που δίνει μια διαφορετική άποψη του θέματος, ο Λέοντας Γ' ανέβηκε στο θρόνο για ν' αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της εποχής, μία εκ των οποίων ήταν και η παρακμή της ανώτατης εκπαίδευσης. Και σ' αυτό το ζήτημα δεν έπραξε τίποτα. Διότι μέχρι τα μέσα του επόμενου αιώνα δεν υπάρχει καμιά σχετική μνεία, δεν υπάρχει καμιά

ένδειξη για την λειτουργία οποιασδήποτε μορφής πανεπιστημίου στην Κωνσταντινούπολη. Είτε, λοιπόν ενέπρυσε ο ίδιος το διδασκαλείο και την βιβλιοθήκη, με ή χωρίς τους καθηγητές, είτε τα ιδρύματα αυτά καταστράφηκαν κατά τις δυναστικές έριδες των διεκδικητών της εξουσίας, και αυτός και οι διάδοχοί του απλώς αμέλησαν ν' αποκαταστήσουν τις ζημιές, η ευθύνη τους βαραίνει, όπως ακριβώς την καταλογίζει ο όσιος Θεοφάνης ηγούμενος της μονής του Αγρού και ομολογητής: «μάλιστα δε τους ευγενεία και λόγω διαφανείς ώστε και τα παιδευτήρια σβεσθήναι και την ευσεβή παιδευσιν την από του εν αγίοις Κωνσταντίνου του μεγάλου και μέχρι νυν κρατήσασαν, ης και μετά άλλων πολλών καλών καθαιρέτης ο σαρακινόφρων ούτος Λέωνγένονεν³⁶».

Παραπομπές.

29. Georgii Monachi, Chronicon, έκδ. Carolus de Boor, Λιψεία 1904, τ. Β' σελ. 742.

30. P. Lemerle, Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός..., σελ.84.

31. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ανέκδοτα Ελληνικά, συγγραμμάτια, έγγραφα τε και άλλα κείμενα κατ' εκλογήν συλλεγέντα εκ των εν τη «Μαυρογορδάτειω βιβλιοθήκη» αναγραφομένων χειρογράφων, Κωνσταντινούπολη 1884, σελ. 3-17. Στην εισαγωγή οι ενδείξεις για την χρονολόγηση του κειμένου.

32. Γεώργιου Κωδινού, Παρεκβολαί εκ της βίβλου του χρονικού περί των πατρίων της Κωνσταντινουπόλεως, εκδ. B. G. Niebhur, Βόννη 1843, σελ. 83. Επίσης Th. Preger, Scriptorum originum constantinopolitanarum, Pseudo-Codini origins, Λειψία (Teubner) 1907, τ. Β' σελ. 226.

33. Κωνσταντίνου Μανασσή, Σύνοψις Χρονική διά στίχων, εκδ. I. Bekker, Βόννη 1837, σελ. 183.

34. Μιχαήλ Γλυκά, Βίβλος Χρονική, εκδ. I. Bekker, Βόννη 1836, σελ. 522.

35. Ιωάννη Μαλάλα, Χρονογραφία, §18: «Επί δε της υπατείας του αυτού Δεκίου ο αυτός βασιλεύς θεσπίσας πρόσταξιν έπεμψεν εν Αθήναις, κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα εξηγείσθαι μήτε κόττον εν μια των πόλεων γίνεσθαι, επειδή εν Βυζαντίω ευρεθέντες τινές των κοττιστών και βλασφημιαίς δειναίς εαυτούς περιβαλόντες χειροκοπηθέντες περιεμβωβήθησαν εν καμήλλοις.», εκδ. L. Dindorf, Βόννη 1831, σελ. 451.

36. Κεδρηνός-Σκυλίτζης, εκδ. I. Bekker, τ.Α' σελ. 795-6: «Προς γαρ τη λεγομένη βασιλική κινστέρνη παλάτιον ην σεμνόν, εν ω κατά τύπον αρχαίον οικουμενικός εκάθητο διδάσκαλος, έχων μαθητάς λόγω και βίω σεμνούς τον αριθμόν δώδεκα. Ούτοι πάσαν λογικήν επιστήμην τάχει τε και μεγέθει φύσεως μετερχόμενοι ουχ ήκιστα την εκκλησιαστικήν μετήεσαν θεοσοφίαν· ων της γνώμης χωρίς ου θεμιτόν τι ποιείν εδόκει ουδέ τοις βασιλεύσιν αυτοίς. Τούτους ο Κόνων συχνώς προσκαλούμενος επείραζε πείσαι τη αυτού αιρέσει. Καταθέσθαι δε μη καταδεχομένους αλλ' αντιπίπτοντας ατίμως κατακλεισθήναι διεκελεύσατο εκείσε, δια δε της νυκτός πυρ κυκλόθεν υφάψας αυτοίς εστίαις και βίβλοις πολλαίς και καλαίς και σκεύεσι ιεροίς ο μιάρός κατέκαυσεν».

• I. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, XV.3: « Οίκος ην εν τη καλουμένη Βασιλική έγγιστα των Χαλκοπρατίων βασίλειος, εν ω και βίβλοι της τε θύραθε σοφίας και της ευγενεστέρας και θειοτέρας πολλαί εναπέκειντο. Ην δε ούτος ανέκαθεν του προύχοντος εν λόγοις κατοικητήριον, ον οικουμενικόν εκάλουν διδάσκαλον· ος και δώδεκα είχεν ετέρους συνοικούντας αυτώ, κακείνω της λογικής παιδείας μετέχοντας κατά το ακρότατον. Τούτοις και σιτήσεις ανείντο δημόσiai, και παρ' αυτοίς εφοίτων οις έμελε λογικής παιδείας και γνώσεως, ους και ο βασιλεύων συμβούλους εν τοις πρακτέοις πεποίητο. Τούτους ουν ει έλοι και της αυτού ποιήσαιτο γνώμης, έκρινε το παν κατεργάσασθαι. Και τους άνδρας μεταστειλαμένους την περί των σεβαστών εικόνων γνώμην αυτού την πονηράν αυτοίς εκοινώσατο. Οι δε ουχ όσον ουχ ωμοδόξουν αυτώ, αλλά και αυτόν μεταστήσαι της γνώμης ταύτης επεχείρουν ολοσχερώς, πη μεν καταψώντες τον θήρα τον λεοντώνυμον και κατεπάδοντες αυτού τα σωτήρια, πη δε γενναιότερον αντιβαίνοντες και διελέγχοντες την ασέβειαν. Ο δε ωσει ασπίς έβυε τα ώτα και φωνής επαδόντων ουκ ήκουεν ουδ' εφαρμακεύετο παρά των σοφών. Πολλάκις ουν αυτοίς προσωμιληκώς και την αυτών μετάθεσιν απογνούς, τους μεν αφήκεν εις την σφετέραν πορευθήναι διατριβήν, τον οίκον εκείνον δηλαδή τον βασίλειον, αυτός δε κελεύσας εύπρηστον ύλην συναχθήναι πολλήν και πέριξ του οίκου τεθείσαν αναφθήναι νυκτός, ούτω τον τε οίκον συν ταις βίβλοις και τους σοφούς εκείνους άνδρας και σεβασμίους κατέκαυσε».

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Κεφάλαιο Δ΄ Η ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΜΑΓΝΑΥΡΑΣ

Όπως η απαρχή της εικονομαχίας συμπίπτει με την εξαφάνιση της ανώτατης εκπαίδευσης στην Κωνσταντινούπολη, έτσι και το τέλος της σήμανε την επανεμφάνιση ενός ιδρύματος που παρείχε τέτοιου είδους γνώση. Η σχολή της Μαгнаύρας (magna aula, αίθουσα τελετών του Μεγάλου Παλατίου), που την οργάνωσε ο καίσαρας Βάρδας, θεωρείται ομόφωνα από τους χρονογράφους, ότι σηματοδοτεί την αναγέννηση της γνώσης. Διαβάζουμε στον Συνεχιστή του Θεοφάνη Δ',26: «Τότε δε της έξω σοφίας επιμεληθείς (σ.σ. ο Βάρδας) - και γαρ ην τω τοσούτω χρόνω παραρρυσία και προς το μηδέν όλως κεχωρηκυία τη των κρατησάντων αγροικία και αμαθία- και διατριβάς των μαθηματικών κατά Μαгнаύραν ποιήσας αύθις ακμάζειν και ανηβάν ταύτην εσπούδαζέ τε και πεφιλοτίμητο. Και τούτο των έργων αυτού κάλλιστόν τε και περιβόητον ον ουκ ίσχυσέ πως τας ενούσας άλλως κήρας αυτώ απονίψασθαι».

Επίσης ο Ιωσήφ Γενέσιος, στο περί βασιλείων δ', έγραψε τον Ι' αι.: «Περί πολλού δε τω Καίσαρι Βάρδα η σοφία πεφιλοτιμήτο, καν των πολλών προς επίδειξιν εμεμέλητο. Συναθροίζει σοφούς κατά την Μαгнаύραν, ως τους μεν φιλοσοφίας γεωμετρίας τους δε ετέρους αστρονομίας άλλους γραμματικής αντιποιούμενους εγκαταστήσας προίκα διδάσκειν τους προ-

σιόντας. Και τοσούτον αυτώ τα της επιμελείας εν τούτω διείργαστο, ως Λέοντα τον πάνυ φιλόσοφον κατά την φιλοσοφίαν εντάξει διδάσκαλον, και τον αυτού φοιτητήν εν γεωμετρία Θεόδωρον, και εν αστρονομία Θεοδήγιον, εν τε γραμματικούς Κομητάν, και τούτους ταις βασιλικαίς δωρεαίς επαρκείν· εφ' οίς εκ φιλοπονίας επιχωριάζων συχνώς και των μαθητιώντων εκάστου το επιτήδιον εννοών χρησταίς ελπίσιν υπέτρεφεν, αυτών τε τους καθηγουμένους εμμελεστέρους προς τούτους ταις ευεργεσίαις πεποίητο, ώστε του λόγου τα σπέρματα έκτοτε και μέχρι της δεύρο διαυξηθέντα επί πλέον τελεσφορείν εις εκείνου μνήμην ανάγραπτον». Από το παραπάνω απόσπασμα του Γενέσιου μαθαίνουμε η σχολή της Μαγναύρας λειτουργούσε ακόμη την εποχή του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, εφόσον με εντολή αυτού του αυτοκράτορα έγραψε την ιστορία των Βασιλειών, και κατά την εκτίμηση του Η. Hunger, πριν από την Συνέχεια του Θεοφάνη³⁷. Δεν λένε τίποτα τα δύο κείμενα για το έτος ίδρυσης αυτής της σχολής. Επομένως η επικρατέστερη εκτίμηση κινείται μεταξύ της 20^{ης} Νοεμβρίου 855, ημερομηνία στην οποία ο Βάρδας ορίστηκε επικεφαλής των κρατικών υπηρεσιών, και Απριλίου 866, οπότε εκτελέστηκε από τον Βασίλειο Α'.

Όπως ειπώθηκε παραπάνω, ο Καίσαρας Βάρδας επέδειξε προσωπικό ενδιαφέρον για τα της σχολής. Η τοποθέτηση του Λέοντα του Μαθηματικού ως σχολάρχη θεωρείται προσωπική του επιλογή. Στις άλλες έδρες τοποθετήθηκαν μαθητές του Λέοντα: «και νυν δε επει' μετά τρεις χρόνους (τοσούτος δε ο της του θρόνου αντιλήψεως χρόνος) εκ της καθαιρέσεως αύθις εσχόλαζεν, της κατά την Μαγναύραν μεν ούτος ήρχε φιλοσόφου σχολής, ο δε δη τούτου φοιτητής Θεόδωρος του της γεωμετρίας διαιτητηρίου προΐστατο, και Θεοδήγιος του της αστρονομίας, και Κομητάς της τας φωνάς εξελληνιζούσης γραμματικής». Στα πρόσωπα των καθηγητών συμφωνούν ο Συνεχιστής του Θεοφάνη και ο Γενέσιος. Ο Κεδρηνός-Σκυλίτζης³⁸ εμφανίζει τον Σέργιο στην έδρα της γεωμετρίας, αντί του Θεόδωρου.

Διάδοχος του Λέοντα στην σχολή θεωρείται ο Άγιος Κύριλλος φωτιστής των Σλάβων. Αυτό υποστηρίζει ο F. Dvornik³⁹ και το στηρίζει σε πληροφορίες που συνέλεξε από τον σλαβονικό Βίο του Αγίου, τον οποίο ο ίδιος μετάφρασε και εξέδωσε. Ο ίδιος επίσης υποστηρίζει ότι ο άγιος δίδαξε και σε εκκλησιαστική σχολή που λειτουργούσε στους Αγίους Αποστόλους, μετά την επιστροφή του από την Χερσώνα⁴⁰. Μαζί του συμφωνούν και άλλοι ιστορικοί, όπως ο J. J. Norwich και ο D. Nicol⁴¹. Διαφωνεί, όπως πάντα, ο Paul Lemerle⁴².

Συνεχίστηκε η λειτουργία του νέου αυτού πανεπιστημίου μετά την δολοφονία του Βάρδα; Κανονικά το ερώτημα αυτό δεν θα απασχολούσε. Υπάρχουν, όμως, αρνητικές απόψεις που ισχυρίζονται ότι οι επόμενοι αυτοκράτορες αμέλησαν την συντήρησή του, με αποτέλεσμα τον μαρασμό του μέχρι την εποχή του Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογέννητου. Στηρίζονται δε αυτές οι θέσεις σε δύο αποσπάσματα, ένα από την Συνέχεια του Θεοφάνη και ένα από την εισαγωγή των Γεωπονικών. Τα αποσπάσματα έχουν ως εξής: «πολλών δε εν τη πολιτεία ημών καλών και αξιειπαινέτων γνώσεις και λογικά τέχνη και επιστήμαι, τούτων ουκ οιδ' όπως αμεληθέντων και παροραθέντων τι σοφίζεται ο φιλοσοφώτατος εκείνος νους; Επει γαρ ηπίστατο πράξιν και θεωρίαν προς θεόν ημάς οικειούντα, και την μεν πράξιν πολιτικούς προσαρμόζουσιν πράγμασιν, την θεωρίαν δε τοις λογικούς, αλλήλοις δι' αμφοτέρων βοηθεί, το μεν πρακτικόν δια ρητορικής τέχνης ασκείσθαι παρασκευάζων, το δε θεωρητικόν δια φιλοσοφίας και φυσικής των όντων διαγνώσεως⁴³». Η εισαγωγή των Γεωπονικών αναφέρει τα εξής: «Πρώτα μεν γαρ φιλοσοφίαν τε και ρητορικήν ήδη παρερρυηκυίας και προς αχανή βυθόν της λήθης καταδεδυκυίας ευμηχάνως και συνετώσ ανειλικύσω, την κραταιάν σου χείρα ταύταις προσεπιδούς. Έπειτα δε και πάσαν άλλην επιστήμην τε και τέχνην προς καινισμόν επανήγαγες⁴⁴».

Για να αντιληφθεί το νόημα των δύο αποσπασμάτων πρέπει να λάβει υπόψη του τον χαρακτήρα του έργου του Κωνσταντίνου Ζ'. Και αυτός κατά κοινή ομολογία είναι εγκυκλοπαιδικός. Έτσι, το Περί βασιλείου τάξεως είναι μια εγκυκλοπαίδεια του αυτοκρατορικού τυπικού, το Προς ίδιον υιόν Ρωμανόν, εγκυκλοπαίδεια εξωτερικής πολιτικής & διπλωματίας, το Περί θεμάτων, γεωγραφική εγκυκλοπαίδεια της αυτοκρατορίας. Το μεγαλύτερο έργο του Excerpta ή Εκλογαί, δεν έχει σωθεί στο σύνολό του, αλλά μέρος αυτού, συγκεκριμένα τέσσερα κεφάλαια από τα πενήντα τρία. Από αυτά η έρευνα κατέληξε ότι επρόκειτο για μια εγκυκλοπαίδεια της συνολικής γνώσης, όπως βέβαια διατυπώνεται και στο προοίμιο του έργου που επαναλαμβάνονταν σε κάθε κεφάλαιο. Από όλα τα παραπάνω καταλαβαίνουμε ότι η εργασίες αυτές ελάχιστα πρωτότυπες ήταν. Τίποτα καινούργιο δεν προσφέρθηκε στην επιστήμη και την γνώση από το επιχείρημα του Κωνσταντίνου Ζ', αλλά μάλλον επρόκειτο για συλλογές. Τέτοιες ήταν και τα Γεωπονικά, που αναφέρθηκαν παραπάνω, και ο κώδικας Laurentianus 55,4, ο οποίος χρονολογείται στα μέσα του Ι' αι⁴⁵, και θεωρείται συλλογή στρατιωτικών εγχειριδίων. Για την αποπεράτωση των παραπάνω εργάσθηκε πλήθος γραμματικών της αυτοκρατορίας, από την αναζήτηση και περισυλλογή των κειμένων, την σύνθεσή τους, και την συγγραφή των διαφόρων

προοιμίων. Το κόστος όλων αυτών επιβάρυνε το αυτοκρατορικό ταμείο, και οπωσδήποτε το ποσό ήταν αξιосέβαστο, καθότι η παραπάνω επιχείρηση απαιτούσε βάθος χρόνου για να ολοκληρωθεί. Τίποτα περισσότερο δεν κάνουν οι παραπάνω συγγραφείς, λοιπόν, από το να εγκωμιάζουν τον εργοδότη και αυτοκράτορά τους. Ακόμη και η Συνέχεια του Θεοφάνη ιστορήθηκε κατόπιν αυτοκρατορικής εντολής, ως γνωστόν, με στόχο την υστεροφημία της μακεδονικής δυναστείας.

Από την άλλη, και οι προηγούμενοι αυτοκράτορες έχουν να επιδείξουν έργο, κυρίως νομοθετικό. Δεν μπορεί να υποτεθεί ότι η σύνταξη των Βασιλικών πραγματοποιήθηκε απουσία ανωτάτου ιδρύματος, την στιγμή που δεν μαρτυρείται η ύπαρξη νομικής σχολής. Κάπου πρέπει να κατάρτισθηκαν οι σχολαστικοί που συμμετείχαν. Εν τέλει, η ερμηνεία βρίσκεται στην αλληλογραφία του Κωνσταντίνου Ζ' προς τον μητροπολίτη Κυζίκου, Θεόδωρο. Στις επιστολές του αυτές ο αυτοκράτορας συνήθιζε να ομολογεί απαιδευσιά και «αγροικία» και διαμαρτύρονταν ότι δεν μπο-ρούσε να θηλάσει το γάλα της γνώσης, παρά μόνο με την άκρη των χειλιών του⁴⁶. Το μοτίβο αυτό ακολουθούν και οι συγγραφείς της Συνέχειας του Θεοφάνη και των Γεωπονικών. Συνεπώς τα σχόλια που θέλουν των παρα-πάνω χωρίων πρέπει να εκληφθούν ως ρητορικά σχήματα εγκωμιαστικού χαρακτήρα και όχι ως θετικές πληροφορίες.

Γράφει παρακάτω η Συνέχεια του Θεοφάνη: «παιδευτάς δε αρίστους προκέκρικεν' εις Κωνσταντίνον πρωτοσπαθάριον τον τηνικαύτα μυστικόν το των φιλοσόφων παιδοτριβείον δέδωκεν, εις δε το των ρητόρων Αλέξανδρον μητροπολίτην Νικαίας, εις δε το της γεωμετρίας Νικηφόρον πατρίκιον τον γαμβρόν Θεοφίλου επάρχου του Ερωτικού, εις δε το των αστρονόμων Γρηγόριον ασηκρήτιν. Και πολλήν επιμέλειαν και σπουδήν εις τους φοιτητάς ο αυτοκράτωρ εποιείτο, ομοδίαιτους και ομοτράπεζους του-τους καθ' εκάστην ποιών και αργύρια παρέχων και ομιλίας μετ' αυτών προ-σηνείς ποιούμενος. Και ου πολύς χρόνος διελθών, τας μεγάλας επιστήμας και τέχνας τη θωπεία και συνέσει του αυτοκράτορος κατωρθώσαντο, και κριτάς και αντιγραφείς και μητροπολίτας εξ αυτών εκλεξάμενος τετίμηκεν, και την πολιτείαν Ρωμαίων τη σοφία κατεκόσμισεν και κατεπλούτισεν». Στο εδάφιο αυτό φαίνονται οι καθήγητές και οι έδρες, στις οποίες διορίστηκαν. Οι έδρες ήταν της φιλοσοφίας, της ρητορικής, της γεωμετρίας και της αστρονομίας, οι ίδιες ακριβώς που θέσπισε και ο Καίσαρας Βάρδας στην Σχολή της Μαγναύρας. Συνεπώς το πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης συνέχισε αδιάκοπη την λειτουργία του, με την ίδια οργάνωση.

Παραπομπές.

- 37.** Herbert Hunger, Βυζαντινή λογοτεχνία..., τ. Β' σελ. 160.
- 38.** Κεδρηνός-Σκυλίτζης, εκδ. I. Bekker, τ.Β' σελ. 171.
- 39.** F. Dvornik, *La Carrière Universitaire de Constantin le Philosophe*, *Byzantinoslavica* Πράγα 1931, & *Les legends de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, *Byzantinoslavica* Πραγα 1933. Η γαλλική μετάφραση του Βίου στις σελίδες 349-380.
- 40.** F. Dvornik, *Byzantine Missions among the Slavs*, S.S. Constantine-Cyril and Methodius, Rutgers University Press 1970.
- 41.** J.J. Norwich, *Βυζάντιο: Το Απόγειο*, Αθήνα 1997, σελ. 117. & D. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1993, σελ. 203.
- 42.** P. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός...*, σελ.142, & σημ.60.
- 43.** Συνεχιστής Θεοφάνη IV.14, εκδ. I. Bekker, Βόννη 1837.
- 44.** Κασσιανού Βάσσου Σχολαστικού περί γεωργίας εκλογαί, Προόμιον 4-5, εκδ. H. Beckh, Λειψία (Teubner) 1895.
- 45.** Alphonse Dain, *Les strategists byzantins*, *Travaux et Mémoires*,2, Paris 1967 317-392.
- 46.** J. Darrouzès, *Epistoliers byzantins du Xe siècle*, Paris 1960. Για το θέμα οι επιστολές αρ. 1 σελ. 317, αρ. 3 σελ. 320, αρ. 5 σελ. 322, αρ. 7 σελ. 323.

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΤΩΝ
ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
Κεφάλαιο Ε' - Επίλογος
Η ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΜΑΓΓΑΝΩΝ

Διαφωνία υπάρχει, επίσης, με την εικασία που θέλει τους πολέμαρχους αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας να αμελούν την λειτουργία του πανεπιστημίου, ελλείψει οικονομικών μέσων ή άλλων δικαιολογιών. Στην Νεαρά του Κωνσταντίνου Θ' του Μονομάχου (1042-1055), έργο που συντάχθηκε από τον Ιωάννη Μαυρόποδα και περιλαμβάνεται στην συλλογή των έργων του, την οποία εξέδωσε ο Paulus de Lagarde από τον ελληνικό κωδικά του Βατικανού Νο 676, διαβάζουμε: «δεινόν γαρ και τω όντι και σχέτλιον ταις μεν άλλαις επιστήμαις και τέχναις, όσαι τε λογικαί, και των βαναύσων ενίαις, και χώρας ιδίας και καθηγεμόνας αποτέταχθαι, προεδρίας τε κεκληρώσθαι και σιτήσεις προσαφωρίσθαι και τι γαρ ου προσείναι καλόν εις παραμυθίαν των μετιόντων, το δε πάντων μεν μαθημάτων αναγκαιότατων, πάντων δε σπουδασμάτων βιωφιλέστατον, ου χωρίς τάλλα πάντα περιττά και ανόητα (τι γαρ όφελος τούτων, ευνομίας αποιχομένης;), τούτο δη καθ' άπερ αλλόφυλον της πολιτείας απελήλασθαι και μήτε τόπον έχειν οικείον εν αυτή γινωσκόμενον μήτε τάξιν τινα, μη βαθμόν, μη προνόμιον, αλλ' όλως ημέλησθαι και απερρίφθαι και οιωνεί τι φαύλον τεχνύδριον ασυντελές παντελώς προς την ανθρωπίνην ζωήν αδιατύπτωτον ούτω και αδιάρθρωτον μένειν, ελεούμενον μάλλον ή θαυμαζόμενον, και θρήνου μάλλον ή ζήλου νομιζόμενον άξιον⁴⁷;». Με την νεαρά αυτή ιδρύθηκε νομική σχολή το 1045 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη. Στο παραπάνω εδάφιο ο συντάκτης θεωρεί αδικαιολόγητη την ανυπαρξία νομι-

κής σχολής, ενώ υπήρχε σχολή για τις άλλες επιστήμες και τέχνες. Η έμμεση αυτή μαρτυρία μας πληροφορεί, ότι η σχολή διέθετε και δική της περιουσία (χώρας), προφανώς από δωρεές, για να μπορεί να συντηρείται, οπότε η διάθεση πόρων για τις εκστρατείες των προηγούμενων αυτοκρατόρων δεν επηρέαζε αναγκαστικά την λειτουργία της. Επίσης υπήρχαν σχολάρχες (καθηγεμόνας), οι οποίοι κατείχαν τιμητικά αξιώματα (προεδρίας). Υπήρχε κρατική μέριμνα (σιτήσεις, τι γαρ ου προσείναι καλόν) για καθηγητές και σπουδαστές (μετιόντων). Έχουμε, λοιπόν, κανονική λειτουργία πανεπιστημίου, με όλα τα προβλεπόμενα. Εξάλλου, όσο και αν θέλει να πιστέψει κανείς την προσωπική εξομολόγηση του Μιχαήλ Ψελλού, ότι ήταν αυτοδίδακτος, ότι η φιλοσοφία εξέλιπε στα χρόνια που προηγήθηκαν και αυτός την αναγέννησε⁴⁸, κάτι τέτοιο είναι απίθανο. Είναι γνωστή επιδεκτικότητα του.

Παράλληλα με την ήδη υπάρχουσα σχολή, δημιουργήθηκε από τον Κωνσταντίνο Θ', και νομική σχολή, το «Διδασκαλείο των Νόμων» ή «Μουσείο Νομοθετικής». Δεν μπορεί να εννοηθεί ως τμήμα της ήδη υπάρχουσας σχολής, αλλά ως ξεχωριστό τμήμα εφόσον προβλεπόταν ξεχωριστός σχολάρχης. Έτσι, ως σχολάρχης της φιλοσοφικής, ορίσθηκε από τον Κωνσταντίνο Θ' ο Μιχαήλ Ψελλός (1018-1081 ή 1096), με τον τίτλο «Υπάτος των φιλοσόφων», ενώ κατά την ιδρυτική νεαρά, σχολάρχης της νομικής ορίζεται ο Ιωάννης Ξιφιλίνος (1005 ή 1008-1075), με τον τίτλο «Νομοφύλαξ» ή «Εξηγητής των Νόμων». «εξηγητήν και διδάσκαλον τοις νόμοις παρασχομένη Ιωάννην τον λογιώτατον ιλλούστριον, κριτήν επί του ιπποδρόμου και εξάκτωρα, τον Ξιφιλίνον επικλήν, ος ουκ αφανώς ουδ' ασήμως ουδ' αμυδρώς επεδείξατο την εαυτού πολυμάθειαν, αλλά δημοσία και φανερώς εν αυταίς ταις των πραγμάτων πείραις εξέλαμψεν, ομοίως μεν ταις της λογιότητος, ομοίως δε και ταις της των νόμων ειδήσεως τέχναις κεκοσμημένος, και μηδέν προτιμότερον μηδέποτε θέμενος των ημετέρων κκελεύσεων⁴⁹». Μετά την τελευτή του προστάτης τους αυτοκράτορα, Ξιφιλίνος και Ψελλός, κατηγορήθηκαν ως αιρετικοί και έλαβαν την άγουσαν προς κάποιο μοναστήρι του Ολύμπου της Βιθυνίας. Τον Μιχαήλ Ψελλό διαδέχθηκε στην θέση του «Υπάτου των φιλοσόφων» ο Ιωάννης Ιταλός. Ανακλήθηκαν αμφότεροι με την άνοδο στον θρόνο του Κωνσταντίνου Ι' Δούκα (1059-1067), μαθητή του Ψελλού. Ο Ξιφιλίνος τότε ανέλαβε τον πατριαρχικό θρόνο ως Ιωάννης Η'.

Η νομική σχολή στεγάστηκε στον χώρο της Ιεράς Μονής Αγίου Γεωργίου Μαγγάνων. «έσται γαρ από της παρούσης μετά της εξ ουρανού βοήθειας και συνεργείας ανειμένον μεν τοις νόμοις εις παιδευτήριον το κάλ-

λιστον σχεδόν και τερπνότατον οίκημα του ευαγούς ημών οίκου, ον επί κρείττοσιν ελπίσι κατασκευάσαντες, θεώ των πάντων ημίν των αγαθών δοτήρι καθιερώσαμεν, και των εν μάρτυσιν περιώνυμον, τον και κλήσει και πράγματι τροπαιοφόρον Γεώργιον οιωνεί τινα μέγαν οικοδεσπότην αυτή και οικιστήν τε και φύλακα λαμπρώς επεστήσαμεν, ω και τον εκείσε θείον ναόν ου της μαρτυρικής χωρίς (οίμαι) συνευδοκίας άμα και αντιλήψεως εκ καινής ανηγείραμεν και εις ιερόν φροντιστήριον τον οίκον κατασκευάσαμεν». Φαίνεται δηλ. ότι ο χώρος ανακαινίσθηκε, για να στεγάσει την σχολή. Παράλληλα η νεαρά επαγγέλεται και την ίδρυση νομικής βιβλιοθήκης: «τούτο δ', ότι φυλάξει και τας βίβλους των νόμων, ας εκ της εκείσε βιβλιοθήκης παρά του ευλαβεστάτου βιβλιοφύλακος εις ελευθέραν λήψεται χρήσιν και προς το δοκούν αυτώ μεταχειριείται, δηλ. τας χρειωδεστέρας και προς την διδασκαλίαν των νόμων χρησιμότερας». Από το απόσπασμα αυτό δεν συνάγεται, ότι ο «νομοφύλαξ» ήταν και ο «βιβλιοφύλαξ».

Ειδικά προνόμια καθιερώθηκαν για τον «νομοφύλακα»: «τοιούτοις δε χρήσεται δικαίοις και προνομίοις· εναριθμήσεται μεν τοις μεγαλοδόξοις συγκλητικοίς, έξει δε και καθέδραν ευθύς μετά τον επί των κρίσεων, ω και προς το ημέτερον κράτος συνεισελεύσεται, καθ' ας κακείνος ημέρας, και της ημετέρας ομιλίας και όψεως ωσαύτως αξιωθήσεται, ως καντεύθεν η προθυμότερος, τω της τιμής υπερέχοντι διαφερόντως εναβρυνόμενος. Και ρόγαν ανά παν έτος λήψεται εξ ημετέρων χειρών λίτρας τέσσαρας και βλαττίον και βαΐον, σιτηρέσιον δε χάριν έξει τάδε και τάδε». Οι διαλέξεις του νομοφύλακος δίδονταν δωρεάν προς πάντα μαθητή, «αναργύρως δε πάσι και αμισθί διαλέξη». Επιτρεπόταν, όμως να δέχεται δώρα, από γόνους πλούσιων οικογενειών, «πλην ει μήπου τις τούτων εξ ευδαίμονος ορμώμενος οίκου, ευγενώς τον διδάσκαλον φιλοφρονήσασθαι βούλοιτο· τότε γαρ ουχ όπως απαγορεύομεν την λήψιν του διδομένου, αλλά δη και προσεπαινούμεν,...». Η νομική αυτή σχολή υπήρξε το εκκολαπτήριο των δημόσιων λειτουργών. Η νεαρά, μετά την έκθεση του δύσκολου εγχειρήματος της νομικής μόρφωσης και τον έπαινο των φιλοπονούντων, υποσχόταν: «...ως ουκ εις κενόν ουδ' εις μάτην τα της σπουδής υμίν έσται, αλλ' αυτοί τε τον βίον ευκλεέστερον ζήσεσθε, και πολλών μερών άρξετε της ημετέρας ηγεμονίας· δήλον γαρ ως τους όνομα και δόξαν λαμπράν επί νομοθεσία λαβόντας και η βασιλεία ημών και οι μεθ' ημάς αεί βασιλεύσοντες προκρινούμεν των άλλων εν ταις διανομαίς των αρχών, και αντίδοσιν πρέπουσαν υμίν αντιδώσομεν της αγαθής προαιρέσεως».

Η νομική αυτή σχολή της Κωνσταντινούπολης υπήρξε πρότυπο για την ίδρυση παρόμοιων σχολών στην Ευρώπη, με πρώτη την νομική σχολή

της Μπολόνια (έτος ίδρ. 1088 μ.Χ.). Δεν είναι τυχαίο ότι η αναβίωση των νομικών σπουδών ξεκινά για την Ευρώπη την εποχή αυτή, στην πόλη της Μπολόνια. Εν συντομία, οι παράγοντες που είχαν καθοριστική επίδραση προς αυτήν την κατεύθυνση είναι οι εξής: στην Ιταλία η συνέχεια της ρωμαϊκής κυριαρχίας, επέτρεψε την επιβίωση των αστικών κέντρων, την εποχή που τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά εξαφανίστηκαν υπό την βαρβαρική κυριαρχία. Αυτά μετά την οριστική πτώση και του τελευταίου ρωμαϊκού οχυρού στους Νορμανδούς το 1071 μ.Χ. προεξήρχαν στην αστική ανάπτυξη της δυτικής Ευρώπης και στην αντίστοιχη οικονομική. Οι συντεχνίες των εμπόρων (*Universitas Mercatorum Italiae Nundinas Campaniae ac Regni Franciae Frequentantium*)⁵⁰, μετέφεραν τους κανόνες της επιχειρηματικής δραστηριότητας (τον άγραφο *lex mercatorum*), της οποίας η ορθή λειτουργία έθετε επιτακτική την ανάγκη της δημιουργίας του κατάλληλου νομικού πλαισίου, που θα καθόριζε συναλλαγές, συμβόλαια, πιστώσεις κ.τ.λ. Ή της αντιγραφής του. Το έτοιμο νομικό πλαίσιο βρήκαν οι Δυτικοί στον Πανδέκτη του Ιουστινιανού. Ο πρώτος καθηγητής στην Δύση που ασχολήθηκε με αυτόν ήταν ο Irnerius (1055-1125)⁵¹, διδάσκαλος της ρητορικής της λατινικής γλώσσας. Η γλωσσική μεθοδολογία του, έγινε το πρότυπο της διαδικασίας προσέγγισης των ρωμαϊκών νομικών κειμένων από τους δυτικούς σχολαστικούς του μεσαίωνα (*glossators*). Επομένως, δύσκολα μπορεί να σταθεί συμπέρασμα για την επιβίωση νομομαθών στην Δύση, απλά και μόνο από την μελέτη του κειμένου του Πανδέκτη, εφόσον αυτό προσεγγίστηκε αρχικά με φιλολογική ερμηνευτική και όχι νομική. Από διδάσκαλος της ρητορικής ο Irnerius έγινε νομοδιδάσκαλος, και *magister*. Συν τω χρόνω δημιουργήθηκε και η *universitas magistrorum et scholarium* και προέκυψε στη Δύση το πανεπιστήμιο. Ύλη, τίτλοι, ακόμη και αυτοκρατορική προστασία αντιγράφηκαν από τα αντίστοιχα βυζαντινά. Η *Authentica Habita* (αυτοκρατορικό προνόμιο), που δόθηκε από τον Φρειδερίκο Α' Βαρβαρόσσα το 1155 μ.Χ. στους σπουδαστές της Μπολόνια, είναι το πρώτο δυτικό αυτοκρατορικό διάταγμα και αφορούσε την νομική κατοχύρωση και προστασία τους⁵². Χρειάστηκαν άλλα 58 χρόνια, για να παραχωρηθεί το άσυλο στο πανεπιστήμιο του Παρισιού το 1208 μ.Χ. μετά από εξαετή αντιπαράθεση με την Αγία Έδρα.

Ακόμη και η επίδοση διπλωμάτων στους σπουδαστές ξεκίνησε από την Κωνσταντινούπολη, όπως μας δείχνει η προαναφερθείσα νεαρά: «και μη μόνον αυτούς (συμβολαιογράφους και δικηγόρους) πάντα τρόπον εκπονεΐν και μανθάνειν επιμελώς τα των νόμων παρά τω λογιωτάτω νομοφύλακι, αλλά μηδ' εντάττεσθαι πρότερον τοις τοιούτοις συστήμασι, πριν αν

ούτος αυτός ο διδάσκαλος αυτοίς επιμαρτυρήσει, και την εκείνων υπόληψιν επί τε των νόμων μαθήσει και τη λοιπή δεξιότητα - γλώττης άμα φωνή και χειρός γραφή - βεβαιώσει».

Το συγκρότημα των Μαγγάνων περιελάμβανε εκτός της Μονής του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου και της νομικής σχολής, νοσοκομείο και ανάκτορο. Στο νοσοκομείο αυτό γινόταν η πρακτική εξάσκηση των σπουδαστών της ιατρικής. Την πρόνοια των Μαγγάνων είχε αναθέσει ο Κωνσταντίνος Θ' στον Κωνσταντίνο Λειχούδη, μετέπειτα πατριάρχη Κωνσταντίνο Γ' (1059-1063), κατά τον Ζωναρά: «τη δ' εκκλησία τον πρόεδρον και πρωτοβεστιάριον Κωνσταντίνον τον Λειχούδην αντικατέστησεν (ο Ισαάκιος Α' Κομνηνός), άνδρα ταις των κοινών πραγμάτων επί μακρόν εμπρέμψαντα διοικήσσει και ανέγκλητον διαμείναντα, ώπερ ο Μονομάχος και την των Μαγγάνων ανέθετο πρόνοιαν και τα περί της ελευθερίας αυτών ενεπίστευσεν έγγραφα⁵³». Στο απόσπασμα αυτό μνημονεύεται φοροαπαλλαγή της περιοχής. Η ακριβής έννοια της λέξης πρόνοια δεν έχει διελευκανθεί⁵⁴. Ίσως εννοείται η ηγουμενία της Μονής. Από τον ίδιο ιστορικό μαθαίνουμε, ότι στην συνέχεια ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης (1078-1081) χορήγησε με χρυσόβουλο την Μονή του Αγίου Γεωργίου με το ανάκτορο και την Μονή του Εβδόμου στην σύζυγό του Μαρία της Αλανίας, χήρα του Μιχαήλ Ζ' Δούκα του Παραπινάκη (1071-1078): «ήδη γαρ ειλήφει (Μαρία η Αλανή) ταύτα (τα ανάκτορα των Μαγγάνων) και την μονήν, αλλά μέντοι και την του Εβδόμου διά χρυσοσημάντου του Βοτανειάτου γραφής»(XVIII.21).

Η μέριμνα των επόμενων αυτοκρατόρων για την παιδεία αναφέρεται επίσης στον Ζωναρά. Για τον Ισαάκιο Α' Κομνηνό (1057-1059) αναφέρει: «εβασίλευσε δε δύο ενιαυτούς και μήνας τρεις δραστήριος ων και το ήθος σοβαρόν ενδεικνύμενος, προς πράξεις οξύτατος, στρατηγικότατος τα πολέμια, λόγοις μεν ουχ ωμιληκώς, προσέχων δ' αυτοίς και τους τούτων τροφίμους προσδεχόμενος⁵⁵». Για τον Κωνσταντίνο Ι' Δούκα (1059-1067) αναφέρει περίπου τα ίδια: «λόγοις δε ουχ ωμιληκώς ηγάπα τούτους και τους λογίους εσέβετο, και έλεγε βούλεσθαι μάλλον εκ λόγων ή της βασιλείας γνωρίζεσθαι⁵⁶».

Μέριμνα για την ανώτατη παιδεία της Κωνσταντινούπολης έλαβε και ο Αλέξιος Α' Κομνηνός (1081- 1118), όπως μας εκμυστηρεύεται η κόρη του Άννα Κομνηνή: «επί δε τα ωδί παιδείας εύρεν απάσης ενδεώς έχοντα και τέχνης λογικής, του λόγου πόρρω που απελαθέντος, αυτός, ει που σπινθήρες τινες ήσαν τούτου υπό σποδιά κρυπτόμενοι, αναχωνύειν ηπειέγετο, και τους όσοι περί τα μαθήματα επιρρεπώς είχον, (ήσαν γαρ τινες και ούτοι

βραχείς και μέχρι των Αριστοτελικών εστηκότες προθύρων,) τούτους προς μάθησιν οτρύνων ουκ ενεδίδου, προηγείσθαι δε την των θείων μελέτην της Ελληνικής παιδείας επέτρεπε⁵⁷». Εδώ συναντάται για ακόμη μια φορά το εγκωμιαστικό σχήμα που θέλει τον αυτοκράτορα να ανασταίνει μια νεκρή παιδεία. Ίσως δεν πρέπει να δοθεί προσοχή σε αυτό, αλλά απλώς να υπολογιστεί, ότι ο Αλέξιος Α' ανήκει στην μακρά σειρά των αυτοκρατόρων που μερίμνησαν για την εκπαίδευση των στελεχών της κυβέρνησής του.

Πέραν, όμως από το εκπαιδευτικό θέμα ο Αλέξιος κλήθηκε ν' αντιμετωπίσει και το πρόβλημα που δημιούργησε η παρουσία του Ιωάννη του Ιταλού (1025-1090) στην Κωνσταντινούπολη. Αυτός γεννήθηκε στην Καλαβρία και σπούδασε στην Νότια Ιταλία, κυρίως Αριστοτέλη. Στην Κωνσταντινούπολη ήλθε το 1055 μ.Χ. και γνώρισε την πλατωνική φιλοσοφία από τον Μιχαήλ Ψελλό. Στην συνέχεια διαδέχθηκε τον διδάσκαλό του στην θέση του «Υπατου των φιλοσόφων» στο Πανδιδακτήριον. Η προσπάθειά του να εισαγάγει φιλοσοφικές πλάνες στα δόγματα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και δυτικίζουσες αιρετικές διδασκαλίες, όπως η προσωρινότητα της κολάσεως και η μη προσκύνηση των εικόνων, αντιμετωπίστηκε από σύνοδο το 1082 μ.Χ. Την Σύνοδο συγκάλεσαν ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός και ο πατριάρχης Ευστράτιος Γαρίδας (1081-1084) και προήδρευσε ο μητροπολίτης Ηρακλείας Θεόφιλος. Ενώπιον της Συνόδου ο Ιωάννης Ιταλός δεν αποκήρυξε τις ιδέες του αλλά έκανε μια ασαφή ομολογία πίστεως, με αποτέλεσμα την καθαίρεσή του από την θέση που κατείχε στο Πανδιδακτήριο. Το Συνοδικό της Ορθοδοξίας αναθεματίζει 11 από τις κακοδοξίες του. Ακολούθησε και δεύτερη δίκη ενώπιον μεικτού δικαστηρίου, με κατηγορο τον ίδιο τον Αλέξιο Κομνηνό. Με όλα τα παραπάνω μπορεί να ξαναδιβασθεί το απόσπασμα της Αλεξιάδας, το οποίο μέσα στο έργο εμπλέκεται με την παραπάνω υπόθεση του Ιωάννη του Ιταλού, και να βγει το συμπέρασμα ότι αυτό που εννοεί η Άννα Κομνηνή, δεν αφορά την ίδια την εκπαίδευση, εφόσον το πανδιδακτήριο λειτουργούσε κανονικά, αλλά ότι δεν υπήρχε κάποιος ικανός να αντιμετωπίσει τον φιλόσοφο, και τον ρόλο αυτό ανέλαβε ο πατέρας της, κι έτσι τον εμφανίζει τελικά υπέρμαχο της Ορθοδοξίας. Γι' αυτό και το απόσπασμα ξεκινά: «αλλά ταύτα μεν ήσαν προ του αναχθήναι τον εμόν πατέρα εις την της βασιλείας περιωπήν», ενώ η εξιστόρηση του περιστατικού τελειώνει έτσι: «και μεγάλως η του βασιλέως ψυχή εδάκνετο, εις έντεκα τινα κεφάλαια τα δογματισθέντα κακώς παρά του Ιταλού συνεκεφαλαιώσατο και τω βασιλεί εξapéστειλαν. Ο δε αυτόκράτωρ αυτά ταύτα τα κεφάλαι τον Ιταλόν αναθεματίσαι επ' άμβωνος εν

τη μεγάλη εκκλησία εκέλευσεν ανακεκαλυμένη τη κεφαλή, του πλήθους άπαντος ακρωμένου και επιλέγοντος αυτοίς το ανάθεμα».

Με πολύ απλό τρόπο εξηγεί την αιτία της καταδίκης ο καθηγητής Ν. Ματσούκας: «Ο σοφός μαθητής του Ψελλού δεν φιλοσόφησε για την παιδείυση, αλλά για να εξηγήσει και να υποκαταστήσει τα δόγματα της εκκλησίας, όπως λόγου χάρ είναι το δόγμα της υποστατικής ένωσης των δύο φύσεων του Χριστού. Αν ο φιλοσοφικός του στοχασμός επιχειρούσε να περιγράψει τις προεκτάσεις αυτού του δόγματος στη ζωή των ανθρώπων, να τις αναλύσει και να τις εμηνεύσει δεν θα είχε ν' αντιμετωπίσει καμιά δίωξη· αν με άλλα λόγια ακολουθούσε την πρότροπή του Αγίου Γρηγορίου του Ναζιανζηνού και φιλοσοφούσε περί Χριστού παθημάτων. Όμως επιχείρησε να υποκαταστήσει κατά κάποιο τρόπο μια εμπειρία χαρισματικής ζωής με το φιλοσοφικό στοχασμό, που τον χρησιμοποίησε "μη δια απίδευσιν μόνον ταύτα παιδευομένοις"⁵⁸».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους της Δ' Σταυροφορίας σήμανε μια προσωρινή διακοπή της παραδοσιακής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Πόλη, αλλά όχι και στη Ρωμηοσύνη. Στα ρωμαϊκά κράτη που διαμορφώθηκαν, πρώτο μέλημα των Ρωμηών ήταν να συνεχίσουν την εκπαιδευτική τους παράδοση.

Έτσι στην αυτοκρατορία της Νίκαιας προστάτες των γραμμάτων αναδείχθηκαν ο Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης (1222-1254) και ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρης (1254-1258). Δημιουργήθηκε ανώτατη σχολή, στην οποία δίδασξαν ο Θεόδωρος Εξαπτέρυγος (1180-1236) και Νικηφόρος Βλεμμύδης (1197-1269). Ο τελευταίος, αν και δεν πρόλαβε να μορφωθεί στην Κωνσταντινούπολη, ως μεταγενέστερος, σπούδασε σε σχολές της Μικράς Ασίας, **γεγονός που δείχνει την υψηλή ποιότητα της γνώσης που παρέχονταν εκεί**. Μαθητής του υπήρξε ο Γεώργιος Ακροπολίτης⁵⁹ και ο αυτοκράτορας της Νίκαιας Θεόδωρος Β' Λάσκαρης. Για τον τελευταίο ανφέρεται στην Χρονική Συγγραφή του Ανωνύμου, την οποία εξέδωσε ο Κωνσταντίνος Σαθάς: «Τότε και τον του χριστομάρτυρος ήρξατο Τρύφωνος κτίσαι ναόν, και εις ο νυν οράται κάλλος και μέγεθος ήγαγε, και σχολεία γραμματικών και ρητόρων έταξεν εν αυτώ, διδασκάλους επιστήσας, και μαθητάς αποτάξας, εκ βασιλικών θησαυρών τα σιτρέσια τούτους έχειν διορισάμενος φιλοτίμως⁶⁰».

Στην αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, ο Αλέξιος Α' Μέγας Κομνηνός (1204-1222) αναδείχθηκε προστάτης των γραμμάτων⁶. Δεν μπορεί ν' αποδοθεί σ' αυτόν η ίδρυση σχολείων όλων των βαθμίδων, ειδικά στην πόλη αυτή με την εκπαιδευτική παράδοση. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Αρμένιου Ανανία του Σιρακινού⁶² στην αυτοβιογραφία του. Αυτός έζησε στο πρώτο μισό του Ζ' αι. και θεωρείται ο πατέρας των θετικών επιστημών στην Αρμενία, εισηγητής των μαθηματικών, της κοσμογραφίας και του χρονολογικού συστήματος. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον βιογράφο του, ο Ανανίας σπούδασε θετικές επιστήμες στην Τραπεζούντα, κοντά στον φημισμένο διδάσκαλο Τυχικό⁶³. Ο Τυχικός παρέδιδε τα μαθήματά του στο «μαρτύριο του Αγίου Ευγενίου», προσάτη Αγίου της πόλεως. Πολλοί νέοι ερχόταν και από την Κωνσταντινούπολη, για να παρακολουθήσουν τις διαλέξεις του. Φαίνεται, όμως, ότι η προεξάρχουσα θέση της Τραπεζούντας, στην διδασκαλία των θετικών επιστημών, δεν διατηρήθηκε. Έτσι τον Ι' αι. ο Άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης, γεννημένος στην πόλη αυτή περίπου το 925 μ.Χ. αφού έλαβε την στοιχειώδη εκπαίδευση, αναγκάστηκε να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη, για να συνεχίσει τις σπουδές του⁶⁴. Μπορούμε, λοιπόν, ν' αποδώσουμε την αναδιοργάνωση της ανώτατης σχολής των θετικών επιστημών στον Αλέξιο Α'. Η σχολή αυτή λειτούργησε από το 1204 έως το 1261 μ.Χ. Οπότε και η πόλη κατελήφθη από τους Οθωμανούς.

Από τους σημαντικούς λόγιους που σπούδασαν ή δίδαξαν στην Τραπεζούντα σημειώνουμε τους εξής:

- ο αστρονόμος Γρηγόριος Χιονιάδης (13^{ος}-14^{ος} αι.)
- ο ιατρός Γεώργιος Χρυσοκόκης, με γνώσεις μαθηματικών, αστρονομίας, γεωγραφίας
- ο λόγιος Μητροπολίτης Ιωσήφ Λαζαρόπουλος
- ο λόγιος κληρικός και αξιωματούχος Κωνστανίνος Λυκίτης (13^{ος}-14^{ος} αι.), με πεδίο έρευνας την οπτική
- ο Μανουήλ Τραπεζούντιος, μαθηματικός του 14^{ου}, ο οποίος κατά πολλούς ίδρυσε αστεροσκοπείο στην Τραπεζούντα. Πεδίο έρευνας η τριγωνομετρία.
- ο χρονογράφος του κράτους της Τραπεζούντας Μιχαήλ Πανάρετος, συγγραφέας του Χρονικού περί των Μεγάλων Κομνηνών για την περίοδο 1204-1390, και με τον συνεχιστή μέχρι το 1426
- ο μητροπολίτης Νίκαιας και στη συνέχεια καρδινάλιος της δυτικής εκκλησίας Βησσαρίων (1389-)⁶⁵.

Φανταστικό απέδειξε η σύγχρονη έρευνα το πρόσωπο του Θεωνά, το έργο του χαλκευμένο, αποκύημα του περιβόητου πλαστογράφου του 19^{ου} αι. Κωνσταντίνου Σιμωνίδη⁶⁶.

Στο δεσποτάτο της Ηπείρου την καλλιέργεια των γραμμάτων σηματοδοτεί η παρουσία του λόγιου Κωνστατίνου Ερμονιακού. Αυτός δίδαξε στην Άρτα στις αρχές του 14^{ου} αι.

Αν λάβουμε υπόψη μας, ότι στις δύσκολες ώρες της Ρωμανίας, που ακολούθησαν την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, το 1204 μ.Χ. οι τοπικοί Ρωμηοί βασιλείς που αναδείχθηκαν, έδειξαν ιδιαίτερη φροντίδα για την παιδεία, καταλήγουμε σε χρήσιμα συμπεράσματα.

Η μέριμνα για την παιδεία κάθε βαθμίδας, αποτελούσε τομέα της πολιτικής των αυτοκρατόρων της Ρωμανίας, μέχρι την οριστική κατάλυση της αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς. Και η παιδεία αυτή ήταν πολύ συγκεκριμένη. **Ήταν η συνέχεια εκπαιδευτικής παράδοσης των αρχαίων Ελλήνων, μια κληρονομιά, της οποίας η διαφύλαξη ήταν ευθύνη τους.** Βέβαια, δεν την διαφύλαξαν, ως αρχειακό τμήμα κάποιας βιβλιοθήκης, **αλλά ως ζωντανή μαθησιακή διαδικασία. Την ενστερνίστηκαν, την προσάρμοσαν, την ανέπτυξαν και την μετέδωσαν.** Μέσα από αυτή την διαδικασία αναδείχθηκαν μεγάλοι λόγιοι και επιστήμονες των Μέσων Χρόνων, με εμβέλεια μεγαλύτερη των ορίων της αυτοκρατορίας και διαχρονική αξία. Η φροντίδα που επέδειξαν προσωπικά οι αυτοκράτορες, σε ελάχιστες περιπτώσεις έγινε επέμβαση, αλλά ήταν το ζητούμενο της αναζήτησης της αλήθειας, που ακύρωνε τέτοιου είδους ενέργειες και επανέφερε την ορθή γραμμή, στιγματίζοντας οποιαδήποτε παρεμβατική συμπεριφορά ως τυραννία. Αυτό εφαρμόστηκε σε όλους τομείς της επιστήμης, κυρίως στην ιστοριογραφία, την οποία ως επιστήμη παρέλαβαν από την Αρχαία Ελλάδα **και ως τέτοια την διατήρησαν.** Συνεπώς, δεν έχουν καμιά δόση αντικειμενικότητας οι απόψεις, που θέλουν την ιστοριογραφία της μακράς αυτής περιόδου, να είναι κατευθυνόμενη και αποκλειστικά αυτοκρατορική και πρωτευουσιάνικη. Είναι πάμπολα τα παραδείγματα, που η ιστορία, είτε γράφτηκε με θουκιδίδεια πρότυπα, είτε πιο εκλαϊκευτικά, στράφηκε, δίκαια ή άδικα, **ενάντια της επίσημης πολιτικής,** ακόμη και προσωπικά. Δεν είναι λάθος, λοιπόν, αν ειπωθεί με σιγουριά, ότι η φροντίδα για τις σχολές ανώτατης παιδείας, ήταν κομμάτι της πολιτικής ιδεολογίας της Ρωμανίας. Η ύπαρξη τέτοιου είδους σχολών στην πρωτεύουσα του κράτους συνέβαλε στην αίγλη της Κωνσταντινουπόλεως. Η φήμη των σχολών αυτών καθιστούσε την Πόλη πνευματική πρωτεύουσα. Η προσέλευση σπουδαστών από την Δύση, η ζήτηση που είχαν οι Ρωμηοί καθηγητές στην Ανατολή, προσέδιδαν

ουσία στον όρο «οικουμενικός». **Η Κωνσταντινούπολη υπήρξε οικουμενική πνευματική πρωτεύουσα, γι' αυτό και δεν μπορούμε να μιλάμε για Σκοτεινούς Αιώνες στην Ρωμανία.** Από την άλλη, ο τρόπος με τον οποίο εκδήλωσαν την φροντίδα τους για την εκπαίδευση οι Ρωμηοί αυτοκράτορες, υπήρξε υπόδειγμα για την ανάπτυξη ανάλογων πολιτικών στάσεων έναντι της παιδείας σε όλη την Ευρώπη. **Κατά συνέπεια, το Πανεπιστήμιο ως θεσμός, όπως το γνωρίζουμε να λειτουργεί σήμερα, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη.**

Παραπομπές.

47. Iohannis Euchaitorum Metropolitae quae in codice vaticano graeco 676 supersunt, Νεαρά εκφωνηθείσα παρά του φιλοχρίστου δεσπότη, κυρού Κωνσταντίνου του Μονομάχου, επί τη αναδείξει και προβολή του διδασκάλου των νόμων εν, εκδ. P. de Lagarde, Goettingen 1882.

48. Μιχαήλ Ψελλός, Χρονογραφία, VI.42: «αλλ' ότι μη εκ ρεούσης πηγής ει τι μοι σοφίας μέρος συνείλεκται ηρανισάμην, αλλ' εμπεφραγμένας ευρηκώς ανεστόμωσά τε και ανεκάθηρα, και εν βάθει που το νάμα κείμενον συν πολλώ ανείλκυσα πνεύματι».

49. Iohannis Euchaitorum Metropolitae..., σελ. 198.

50. Olaf Pedersen, The first universities, studium generale and the origins of university, Cambridge University Press 1997, p. 101.

51. βλ σχετικά James A. Brundage, The medieval origins of the legal profession, canonists, civilians and courts, The University of Chicago Press 2008, p.81.

52. Peter Landau, The development of law, The new Cambridge Medieval History, Cambridge University Press 2004, vol.4 p.126.

53. Ιωάννης Ζωναράς, Επιτομή Ιστοριών, XVII.5

54. A. Howlweg, Byzantinische Zeitschrift, 60 (1967), 291-294.

55. XVIII.7 «Βασίλευσε δύο χρόνια και τρεις μήνες και αποδείχθηκε δραστήριος, αγέρωχος χαρακτήρας, ταχύτατος στις ενέργειές του, άριστος στρατηγός' και μολονότι δεν είχε ο ίδιος αποκτήσει μόρφωση, φρόντιζε τα γράμματα και συναναστρεφόταν τους λογίους» μετ. Ιορδάνης Γρηγοριάδης.56) XVIII.9 «Παρόλο που δεν είχε λάβει μόρφωση, αγαπούσε τα γράμματα και σεβόταν τους λογίους, λέγοντας πως προτιμούσε να ξεχωρίζει για την παιδεία του παρά για το αξιωμα του» μετ. Ιορδάνης Γρηγοριάδης.

56. Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, Ε' IX.4.

57. Ν. Ματσούκα, Ιστορία της βυζαντινής φιλοσοφίας, σελ.32.

58. Γεώργιος Ακροπολίτης, Ανώνυμη συγγραφή, §32

59. Κ. Σαθάς, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ.Ζ' σελ.512. Παρατρέχοντας το κείμενο της Χρονικής Συγγραφής συναντήσαμε στην σελίδα 123 την αναφορά του εμπρησμού του «διδασκαλείου» από τον Λέοντα τον Γ'. Το έργο, βέβαια, θεωρείται πόνημα του ΙΓ' αι. και το πιο πιθανό είναι ότι πηγή του Ανώνυμου χρονογράφου είναι η χρονογραφία του Γεωργίου Μοναχού. Εμείς απλώς καταχωρούμε ακόμη μια μαρτυρία υπέρ της παράδοσης που αποδίδει την πράξη στον εικονομάχο αυτοκράτορα.

60. Α. Σαββίδης, Το κράτος των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας (1204-1461), στο συλλογικό, Ο ύστερος μεσαιωνικός κόσμος (11ος - 16ος αιώνες), Βυζάντιο, μεσαιωνική Δύση, Ανατολή και Ισλάμ, Βαλκάνια και Σλάβοι, Αθήνα 2007, σελ.431-444. Για την καλλιέργεια των γραμμάτων και των επιστημών σελ.435.

61. Ρ. Lemerle, Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός..., σελ.78.

62. Για τον Τυχικό, Ρ. Lemerle, Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός..., σελ .79-80. Επίσης Α. Σαββίδης, Τυχικός ο Τραπεζούντιος και Ανανίας ο Σιρακηνός. Παιδεία και επιστήμη στην Τραπεζούντα του Ζ' αι. μ.Χ., Πρακτικά β' πανελλήνιου συνδρίου για τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 53-63.

63. Βίος.

64. Για τους πόντιους λογίους, επιστήμονες και ιστοριογράφους της εποχής των Μεγαλοκομνηνών βλ. Α. Σαββίδης, Οι Μεγάλοι Κομνηνοί της Τραπεζούντας και του Πόντου. Ιστορική επισκόπηση της βυζαντινής αυτοκρατορίας του μικρασιατικού ελληνισμού, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών (παρ. αριθ. 25 του Αρχείου Πόντου), Αθήνα 2005, Παράρτημα Β'.

65. Α. Σαββίδης, Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας και η σημασία μελέτης της ιστορίας της. Οι πηγές και η διαχρονική πρόοδος της έρευνας, στο συλλογικό, Ο ύστερος μεσαιωνικός κόσμος (11ος -16ος αιώνες), Βυζάντιο, μεσαιωνική Δύση, Ανατολή και Ισλάμ, Βαλκάνια και Σλάβοι, Αθήνα 2007, σελ.445-478. Για τον Θεωνά, σελ.459 και βιβλιογραφία σημ.18.